

האוניברסיטה העברית בירושלים

בית הספר למדיניות ציבורית וממשל ע"ש פדרמן

תוכנית המצטיינים לתואר שני במדיניות ציבורית

**כיצד משפיעה מדיניות על זהות תנועתית –
המקרה של התנתקות ישראל מרצועת עזה
בשנת 2005 והשפעתו על תנועת המתנחלים**

עבודת גמר לתואר מוסמך במדיניות ציבורית

בהדרכת ד"ר איתן אלימי

מגיש: ידידיה חזני

ת.ז: 03611376-9

מועד ההגשה: 3/5/2011

תוכן עניינים

3	הקדמה
4	מבוא
	הרקע ההיסטורי והאידיאולוגי של הציונות הדתית וצמיחת התנועה
7	והאידיאולוגיה המתנחלית
13	המסגרת התיאורטית - כיצד משפיעה מדינה ומדיניות על תנועה חברתית
24	השיטה - מתודולוגיה
34	ממצאים
53	סיכום
59	נספחים

הקדמה

עבודה זו עוסקת בהשפעת יישום תוכנית ההתנתקות על תנועת המתנחלים. בעיקר נבחנת השפעת ההתנתקות על זהות התנועה דרך שאלות היחס למדינה ולציונות ובדיקת רמת הממלכתיות, או לחילופין, הבדלנות.

בקיץ 2005 צפיתי כאזרח במאבק שניהלו המתנחלים כנגד יישום תוכנית ההתנתקות. כדי לעמוד על רמת הרגשות אף נכחתי כצופה בהפגנה בת עשרות אלפי משתתפים בעיר שדרות. הרשמים והתחושות אותם ספגתי מצפייה במאבק ומנוכחות בהפגנה הדאיגו אותי מאוד כאזרח, בשל החשש שקבוצת אזרחים משמעותית ואיכותית תתנתק, מבחינה זהותית ורגשית, משאר החברה הישראלית. לאחר כחודש, עת פונו תושבי גוש קטיף וצפון השומרון מבתיהם, התנדבתי יחד עם עוד קבוצת סטודנטים במלון הייאת בהר הצופים בירושלים, שם שוכנו חלק מהמפונים, בעיקר מנווה דקלים. התחושה הכללית של המתנדבים (ואני ביניהם) הייתה, שלפניהם עומדת קבוצת אנשים, משפחות, המצויות בהלם. ההורים לא קמו מהמיטות והילדים הסתובבו באפס מעשה.

בחלוף השנים רציתי לבדוק לעומק, ועל ציר זמן ארוך יותר, מה חוללה ההתנתקות לזהות תנועת המתנחלים. רצון זה הוביל אותי להתמקד בנושא זה במחקר.

ברצוני להודות לד"ר איתן אלימי על הנחייתו המסורה. לאימי יהודית חזני על עריכתה המקדמית של העבודה ולאשתי על עריכתה הסופית.

בנוסף ברצוני להודות לד"ר עזרא קופלוביץ ולאודי מנור על העזרה והתמיכה המקצועית לאורך הדרך.

מבוא

באוגוסט 2005 פינתה מדינת ישראל אלפי מתנחלים מרצועת עזה ומצפון השומרון. פינוי זה נחקק בחוק שנקרא "חוק יישום תוכנית ההתנתקות" (כנסת ישראל, 2005), ובשם זה, "ההתנתקות", נודעה תכנית זו בציבור. תכנית זו נהגתה ע"י ראש הממשלה דאז אריאל שרון ובוצעה ויושמה ע"י ממשלתו.

במימוש תוכנית זו בא אל שיאו מאבק תודעתי וזהותי בין תנועת המתנחלים לבין מדינת ישראל. במונח תנועת המתנחלים כוונתי היא למתיישבים (מכאן ואילך אקרא להם: מתנחלים) ביהודה, שומרון וחבל עזה דאז, ולתומכיהם האידיאולוגיים בשאר חלקי הארץ, שבאמונותיהם, כלי הביטוי שלהם ודרכי פעולתם היוו תנועה חברתית שמטרתה להשפיע על פני החברה.

שיא זה של מאבק זהותי (כלומר, מאבק על זהות החברה והמדינה) בין תנועת המתנחלים למדינת ישראל היווה מאורע מכונן בחיי התנועה ובחיי המדינה בכך שבתוכנית ההתנתקות, בה פינתה מדינת ישראל אלפי מתנחלים מרצועת עזה ובצפון השומרון, נשללו ונגרעו, לפחות חלקית, הישגי התנועה ביישוב ארץ ישראל. בנוסף, התוכנית הוכיחה, באופן זמני, כי המדינה חזקה מרעיונות ואמונות התנועה.

מאז שיא זה של מאבקי זהות ומשברים התחוללו עוד אירועים ברמה לאומית וברמה תנועתית (מכאן ואילך 'תנועה' היא תנועת המתנחלים), שגם בהם באו לידי ביטוי הקולות השונים של התנועה מכאן והמדינה מכאן. אולם גם באירועים אלו רשמי תוכנית ההתנתקות והשלכותיה היוו מרכיב מרכזי בדילמות ובמאבקים.

נהוג להביט ביחסי תנועה ומדינה בעיקר בכיוון השפעה אחד – השפעת התנועה על המדינה: מטרת התנועה הן להשפיע על החברה ו/או על המדינה, בזאת טמונה משמעות קיומה של תנועה, ולאור השפעה זו נמדדת הצלחתה.

תוכנית ההתנתקות היא דוגמא לכך שלא רק תנועה מעצבת פני חברה ומשפיעה על מדיניות, אלא ההשפעות הן הדדיות. ישנו צד שני למטבע, גם מדיניות ככלי בידי ממשלה ומדינה יכולה לעצב פני תנועה ולהשפיע על דמותה של התנועה.

מחקר זה מבקש לבחון, לחקור ולהדגים את השפעתה של מדיניות – במקרה זה תוכנית ההתנתקות - על התפתחות תנועה בהיבט של גיבוש הזהות שלה, וכיצד כתוצאה ממדיניות זו מושפעת מערכת האמונות, הדעות והמוסכמות, דרכן רואה התנועה את העולם.

כאמור, תוכנית ההתנתקות הייתה אירוע מכונן ומקיף במדינת ישראל, שנגע, ככל הנראה, לכל האוכלוסייה בצד האידיאולוגי שלו, אך בפועל מושאי המדיניות היו המתנחלים ככלל, ובפרט המתנחלים שברצועת עזה וצפון השומרון. במונח 'מקיף' הכוונה היא למדיניות שנוגעת לכל פעיל ופעיל בתנועת המתנחלים, בהנהגה, ובכל שותף ותומך. לא זו בלבד, אלא שגם מתנגדי התנועה וגם המיעוט האדיש טולטלו ע"י אירוע המדיניות.

במילים אירוע מכונן, כוונתי לומר שזוהי הפעם הראשונה בה פונה אזור מיושב ופנו מתנחלים בסדר גודל שכזה מאזור שהיה נתון לשליטתה של מדינת ישראל הריבונית (להבדיל מסיני, אז היה מדובר בשטח שנכבש ממצרים, והמחלוקת הייתה בין שתי מדינות ריבוניות, בהתנתקות מדובר היה במחלוקת בין מדינה ריבונית לישות פלסטינית. אכן, כשמה כן הייתה ההתנתקות – חד צדדית).

האירוע הינו מקיף מכמה סיבות. ראשית, כיוון שהמהלך היה חד צדדי מצד מדינת ישראל, וזירת העימות המרכזית הייתה 'פנויה' בין המדינה לתנועת המתנחלים.

שנית, היה זמן רב לעריכת קמפיינים על ידי שני הצדדים המתעמתים, החל מזמן ההכרזה על המדיניות, עבור לשורת האירועים ותהליכי ההתכוננות בזמן ההכנות, ועד ליישום המדיניות.

שלישית, אקט המדיניות שבוצע בהתנתקות מהווה אבן דרך לעמדות המתנחלים כלפי המדינה, ובמידה מסוימת גם לעמדות מוסדות השלטון כלפי תנועת המתנחלים: ביטויים כגון חורבן הבית מצד המתנחלים, ומאידך, התקדים המאפשר לפנות מתנחלים מיש"ע לתוך גבולות הקו הירוק מצד המדינה, ממחיש את היות אירוע המדיניות של ההתנתקות נקודת מבחן למחשבה הזהותית של התנועה, עקרונותיה, תפיסותיה ואמונתה. כך גם היותה ההתנתקות אבן בוחן ליכולת המדינה לפנות מתנחלים.

הסיבות שצוינו כאן למשמעות והיקף תוכנית ההתנתקות – ובעיקר היותה אבן בוחן לעמדות התנועה כלפי המדינה - הן עיקר העבודה, ובהן אעסוק לאור השאלה הכללית: השפעת מדיניות על תנועה.

במחקר אציג ממצאים הנוגעים לעמדות התנועה כלפי המדינה, ואנתח את משמעותם לאור תיאוריות בנושא השפעה של מדינה ומדיניות על תנועה חברתית.

הרקע ההיסטורי והאידיאולוגי של הציונות הדתית וצמיחת

התנועה והאידיאולוגיה המתנחלית

התנועה המתנחלית, שהיא עניינה של מחקר זה, צמחה מתוך ובמסגרת הציונות הדתית. הציונות הדתית, שהייתה ועודנה אחד הזרמים הפוליטיים של התנועה הציונית הכללית, מאופיינת בתפיסות אידיאולוגיות ייחודיות. חשוב לסקור במספר מילים את הרקע ההיסטורי והרעיוני על מנת להבין את התפתחות הזהות התנועתית של המתנחלים.

מתחילת דרכה של הציונות הדתית שימשו ברקע ההגותי שלה שתי דוקטרינות מרכזיות: האינסטרומנטלית, מבית מדרשו של הרב יעקב ריינס¹, והגאולית-התאולוגית מבית מדרשו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק (הראי"ה). שתי הדוקטרינות אפשרו את מיתון הלאומיות הדתית, ובכך תרמו לשיתוף הפעולה עם הציונות החילונית (סנדלר, 2001).

הדוקטרינה של הרב ריינס ראתה את הלאום כאמצעי להשגת יעדים דתיים ולא כקדוש כשלעצמו; תפיסת הרב ריינס את הציונות הייתה תפיסה של תנועה להצלת העם היהודי (שפירא 2002). הרב ריינס ראה ניגוד קוטבי בין הציונות למשיחיות, וטען כי הציונות אינה חוליה בתהליך הגאולה וכי ערכה הדתי אינו ערך משיחי (רביצקי, 1993).

דחיקת החלק הרוחני של הגאולה לשוליים גרמה למורת רוח במחנה האורתודוקסי, בייחוד עם הופעתו של הראי"ה קוק שהעמיד תפיסה חלופית, משיחית. צד משיחי זה של הרב קוק גרס כי המדינה (שבדרך) קדושה היא, ולכן אין אפשרות לקונפליקט בין הלאומיות החילונית לבין המדינה (שמעוני, 2003; סנדלר, 2001).

למרות היותו אופוזיציונר חריף לציונות הדתית בראשית דרכה, רעיונותיו המשיחיים של הראי"ה חלחלו עד כדי הכתרתו כאידאולוג הרשמי כמעט של התנועה. אולם, התהליך של השפעת רעיונות הרב קוק על ציבור רחב החל רק אחרי מותו (תרצ"ה; 1935), וביותר אחרי קום המדינה (שמעוני, 2003).

¹ יש שהסתייגו מתפיסת דוקטרינת הרב ריינס כאינסטרומנטלית, וראו בה גישה משיחית הגורסת כי התעוררות הציונות היא שלב של הגאולה בדומה לגישות אחרות בציונות הדתית.

לאחר מות הראי"ה קוק נטל בנו הרב צבי יהודה הכהן (הרצי"ה) קוק את הסמכות להמשיך את דרך אביו. את זאת עשה בפרסום כתביו ובעיקר בפירושים בדרכו. כך הייתה דרכו של הרצי"ה לדרך מרכזית עם חותמתה של דוקטרינת אביו (רביצקי, 1993; בלפר, 2001)³

הרצי"ה שינה את תמונת עולמה של הציונות הדתית: על אף המסורת הציונית הדתית שהכירה ברעיון חלוקת הארץ, ישיבת "מרכז הרב", שהראי"ה ייסד בשנת תרפ"ד (1924) הפכה את הרעיון ששלל את חלוקת הארץ, לרדיקליזם פוליטי ואופרטיבי. אך כך, מתפיסה בלתי מסתייגת של קדושת המדינה הפכה המדינה לקדושה אך ורק בתנאי שתציית לציווי האלוהי על ההתנחלות; מתפיסה הרואה בממלכתיות ערך הייתה התפיסה הציונית הדתית לבעלת פוטנציאל אנטי-ממלכתי (רביצקי, 1993).

גישתו של הרצי"ה קיבלה את "זריקת האנרגיה" וההכוונה למרכז הבמה הציונית הדתית עם ניצחון ישראל במלחמת ששת הימים. לשם המחשה, טרם המלחמה, בקיץ 1967, רבנים מזרם "מרכז" הלכו לחזק את ידי הממשלה, בידיעה שפוליטיקה של מעלה "תסדר את העניינים" (רביצקי 1993). נוסף לכך, ביום העצמאות שלפני מלחמת ששת הימים, בנאום כמו נבואי (המכונה "מזמור י"ט", על שם י"ט השנים שחלפו מיום העצמאות למלחמת ששת הימים) בכה הרצי"ה על חסרונן של שכס וחברון ממפת מדינת ישראל. על רקע נאום זה נראה הניצחון במלחמת ששת הימים כנבואה, ומעמדו של הרצי"ה נתפס כמעט כנביא (טאוב, 2007) "נטילת המושכות" של המדינה, שהזכרה לעיל, על ידי ממשיכי הראי"ה קוק, אירעה בשנות השבעים, כשני דורות לאחר מותו – עיקר ביטויה היה בהקמת גוש אמונים כתנועה חלוצית מתנחלת לאחר מלחמת יום הכיפורים. (בלפר, 2001; רביצקי, 1993). באופן כללי, במחנה הדתי-הלאומי צפה ועלתה בשני העשורים הראשונים של קיום המדינה תסיסה בעקבות הפסיביות שנגזרה עליהם עד לקום המדינה. לאחר מלחמת ששת הימים, כנזכר לעיל, הורגשו רגעי התעלות אידאולוגית יחד עם קבלת התוקף הנבואי לתורת הרצי"ה. ביטוי פוליטי לכך היה תמיכת המפד"ל בהתיישבות בקרית ארבע בשנת תשכ"ח (1968) (שוורץ, 2001).

³ לצד גישה זו שעל פיה הבן ממשיך את אביו, קיימת גישה מנוגדת. גישה זו רואה שוני בין הראליזם המשיחי של הרצי"ה, לבין תורת הראי"ה שראתה במציאות הארצית התקדמות גאולית, אך כמעשה ידי אדם. (רביצקי, 1993; בלפר, 2001)

בתקופה שבין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים היו שותפים לשיכרון הניצחון גם חילונים רבים וביניהם אנשי "ארץ ישראל השלמה", חלקם אנשי "תנועת העבודה". כך, יישוב כפר עציון על ידי חנן פורת (לימים ממנהיגי גוש אמונים והמתנחלים ופליט כפר עציון במלחמת העצמאות) וחבריו, והחזרה לחברון על ידי גרעין בראשות הרב משה לוינגר, נתפסו בעיני רבים מהציבור הישראלי ומהממשלה כהמשך ישיר לניצחון במלחמה, וממילא לציונות הקלסית.

בשנות השבעים חל שינוי גם במפד"ל, הגוף הפוליטי של הציונות הדתית או של "הדתיים הלאומיים". השינוי התבטא בשינוי הדוקטרינה האידאולוגית ובחילופי גברי ("מהפכת הצעירים"), שהחלו לאחר פטירת משה חיים שפירא, מנהיג המפד"ל, ועליית זבולון המר ויהודה בן מאיר (שוורץ, 2003; סנדלר, 2001).

אך המהלך המרכזי להשתלטות דוקטרינת הרצי"ה היה הקמת "גוש אמונים" לאחר מלחמת יום הכיפורים. (שוורץ, 2003). מקימי "הגוש" היו אנשים שבצעירותם, כתלמידי הרב משה צבי נריה בכפר הרא"ה, נהגו להיפגש בפרדסי השרון בצורה מחתרתית. הם קראו לעצמם "גרעין גחלת – גרעין חלוצי ללימוד תורה"; גרעין זה היווה את הגרעין האישי, החוויתי, החברותי והארגוני של גוש אמונים. בגרעין זה התחולל מפגש קריטי בין תורת הראי"ה לאישיות הרצי"ה (ארן, 2003).

מצעו הגאולי של הגוש היה בהיר ונחרץ: מטרתו הייתה חידוש ההגשמה הציונית תוך הכרה כי מקור החזון במורשת ישראל ותכליתו היא הגאולה. על פי הגוש, הציונות המדינית סיימה את תפקידה וכעת עליה להיות מכשיר להתיישבות ולהתנחלות. המדיניות שהציע הגוש הייתה מדיניות צבאית יוזמת ותוקפנית, שאינה נרתעת משיקולי מוסר ופוליטיקה, זאת כראות להבנתם שהגאולה באמצעות התנחלות היא צו אלוהי שגובר על שיקולים אנושיים (טאוב, 2007).

לאחר ההתיישבות ביהודה בין שתי המלחמות, שזכתה לתמיכה והבנה מצד הממשלה, הגוש פתח במאמץ ליישב את גב הרי השומרון. כך "סגרו" מנחם פליכס ובני קצובר את הגמרות והקימו את גרעין אלון מורה. הגרעין ניסה לעלות על קרקע כמה וכמה פעמים תוך פיתוח יריבות הולכת וגוברת עם הממשלה והדגשת ההבדל בין סוגי הציונות השונים, עד להשגת פשרת סבסטיה ב-8 בדצמבר 1975 והקמת קדומים. גם עפרה הוקמה בשיטה חצי פירטית, בהקמת פלוגת עבודה והשגת היתרי לינה עד לקביעת עובדות בדמות יישוב (אלדר וזרטל, 2005).

בימים אלו גם החלה להירקם "ברית היסטורית" חדשה, שהחליפה את הברית הקודמת של הציונות הדתית עם מפא"י ולאחריה מפלגת "העבודה". מעתה הייתה מפלגת "חירות" בראשות מנחם בגין לשותפה הטבעית של הציונות הדתית – חירות תמכה בהתנחלות ואף עיגנה אותה במשנתה הציונית המדינית; חירות נתנה את "תעודת ההכשר" למפעל ההתנחלות ואפשרה לגוש לשכנע את עצמו שהוא אכן הממשיך הטבעי של הציונות המדינית של תנועת העבודה. גם הפרקטיקה הייתה דומה: דונם ועוד דונם; כלומר התיישבות בין לילה דוגמת "חומה ומגדל" (טאוב, 2007)

בשנת 1979 חלה נקודת מפנה בתנועה, סביב בג"צ 'אלון מורה'. על אף שבחמש עשרה שנות שלטון הליכוד עלה מספר המתנחלים וההתנחלויות באופן דרסטי, ועל אף התקדימים המשפטיים שתמכו בהתנחלות על רקע ביטחוני, היה בג"ץ זה אבן בוחן לזהות התנועתית, וכמובן גם לטקטיקות המאבק (אלדר וזרטל, 2005; טאוב, 2007).

כתגובה למשבר זה התפתחה תגובה קיצונית בדמות המחותרת היהודית; תגובה אחרת הייתה ניסיון טקטי לדבר ב'לשון העם', וכך הוקמה "מועצת יש"ע". בסיכומו של דבר, לאחר ה"מהפך" בבחירות של מאי 1977, שבו עלה "הליכוד" לשלטון, הגוש התמסד, איבד מזוהרו החלוצי וכתוצאה מכך איבד מהתמיכה הציבורית (שוורץ 2003).

נוסף לכך, בשנות השמונים, לאחר כישלון התנועה לעצירת הנסיגה בסיני, ופרשת "המחותרת היהודית" בראשית שנות השמונים, החלה התנוונות והתפרקות של התנועה. מבחינה ציבורית רחבה היה הגוש מבודד, לאחר שהתחושה בציבור הייתה שלא מדובר בתנועה ציבורית (כדוגמת "תנועת ארץ ישראל השלמה" העל-מפלגתית, שמייסדיה היו ותיקי תנועת העבודה והתנועה הרוויזיוניסטית, וכן סופרים ומשוררים), אלא בתנועה מגזרית, משיחית. גם מלחמת לבנון, שתפסה את מירב תשומת הלב הציבורית, סיימה את סיפור גוש אמונים (שוורץ, 2003; אלדר וזרטל, 2005).

את מקומו של הגוש בהנהגת המתנחלים תפסה מועצת יש"ע. המועצה ניסתה ללכד את כל תומכי ארץ ישראל השלמה, והורכבה יותר מעסקנים מאשר מאנשי רוח (טאוב, 2007).

לאחר האכזבה ממנחם בגין על עמדתו הריבונית שהתבטאה בציות לבג"ץ ובפניו סיני, פרצה האינתיפאדה הראשונה בשנת 1985 והעניקה מכת מוות לאשליית הדו-קיום והכיבוש הנאור שרצו

המתנחלים לקיים; במישור המעשי צומצם הביקוש לדירות ולהתיישבות בשטחים. אולם האינתיפאדה הביאה להקשחת הקו המתנחלי ולאלימות כנגד פלסטינים, שנומקו בהיותם מעל ציווי המוסר האנושי (אלדר וזרטל, 2005).

הקמת ממשלת רבין ב-13 ביולי 1992 הייתה ציון דרך חשוב בתנועה המתנחלית. בממשלה זו לא היה נציג אחד של תנועת המתנחלים, ורבין קיצץ רבות בתקציבי ההתנחלות. תגובת המתנחלים הייתה דה-לגיטימציה חריפה של הממשלה ומדיניותה, בניסוחים שהזכירו את הניסוחים ערב פינוי ימית וסיני. הרצח שביצע ברוך גולדשטיין בפורים תשנ"ד (25 בפברואר 1994), הצית חבית נפץ נוספת בגבשו את מחנה המתנחלים נגד כל יוזמה ממשלתית לפינוי חברון. סופה של אווירת הדה-לגיטימציה של הממשלה ושל העומד בראשה הגיעה עם הירצחו של יצחק רבין ביי"ב בחשון תשנ"ו (4 בנובמבר 1995) (אלדר וזרטל, 2005).

הזיווג עם ראש הממשלה הנכנס בשנת 1996, בנימין נתניהו, נראה מבטיח בתחילתו. המתנחלים התייצבו לצידו בבחירות ובתחילת כהונתו, אך מיד עם תחילת מימוש מחויבותו להסכמי אוסלו, התחייבויותיו לממשל האמריקאי על צמצום הבנייה והיערכות צה"ל מחדש בחברון, הפכו המתנחלים את פניהם נגדו בביטויים דומים לאלו שהפנו כלפי יצחק רבין. עם כניסתו של נתניהו לביצוע הסכמי וואי (Wye River Memorandum) בשנת 1998, כבר היה נתניהו נתון בסד של לחצים מבית, ובבחירות 1999, לאחר שתרמו לעלייתו של נתניהו לשלטון בשנת 1996, גרמו המתנחלים להפסדו של ראש הממשלה, שלא היה יכול להיעתר לתביעותיהם במלואן (אלדר וזרטל, 2005).

בשיחות קמפ דייוויד שקיים ראש הממשלה אהוד ברק בשנת 2000 כבר היו המתנחלים מחנה מובחן ומבודד, בהפגנותיהם נגד ההסכמים. אך אף על פי שהקו שהנחה את ברק בשיחותיו היה שמירה על ההתנחלויות, לא היו המתנחלים אלו שהשפיעו על הצלחת השיחות וההסכמים (אלדר וזרטל, 2005) בקרב המתנחלים בלטו קולות שעל אף בדידותם ייצגו שפה חדשה ומחשבה חדשה, ביניהם הרב יהודה עמיטל והרב יואל בן נון. רבנים אלו, באופן כללי, לא ראו לנכון להשתית את כל הציונות על יישוב ארץ ישראל, וראו ערך שווה להתנחלות, למוסר ולדמוקרטיה. אמנם, קולות אלו הם יוצאים מן הכלל המעידים על הכלל.

בשנות התשעים והאלפיים הופיעו על מפת הפוליטיקה המתנחלית דמויות חדשות שלא ינקו את תורת הרצי"ה מבטן. מהם שגדלו במקומות אחרים, כמו אורי אריאל, איש "הקיבוץ הדתי", והרב

בני אלון, בנו של השופט העליון בדימוס פרופ' מנחם אלון, אך גם אנשים וזרמים שהביאו קולות שונים מקולות הרצי"ה, כמו משה פייגלין שייסד את תנועת "זו ארצנו", ושותפו מוטי קרפל.

ישנו היבט מיוחד להתנתקות המבדיל אותה משאר מאבקי המתנחלים (אלדר וזרטל, 2005): המחליט ו"המנוע" החזק שהתמודד כעת מול המתנחלים היה האיש שהיה אחראי במו ידיו לפריחת מפעל ההתנחלויות. היה זה אריאל שרון, שעלה לשלטון כרה"מ ב-2001 והיה הדמות המובילה את תוכנית ההתנתקות. בתקופת שמילא שרון תפקיד ממשלתי הוא גיבה, הניע והמריץ את המתנחלים לקבוע עובדות בשטח, אף נגד מדיניות מוצהרת של ראשי הממשלה. כלומר, מעבר לתמיכה שקיבלו המתנחלים באופן כללי מהליכוד, שרון היה זה שיישם הלכה למעשה את ההשקפה כי יש לפוליטיקה של מעלה דרכים יצירתיות (דרכי שרון) לעקוף או לנתב את הפוליטיקה של מטה. כך שמעבר לסמליות שבמעבר מאוהב לאויב בדמות שרון, הייתה בהתנתקות גם טפיחה חדה ומחודדת של המציאות על הפנים יותר מאשר המאבק שהורגלו אליו המתנחלים בפעמים הקודמות.

פרק זה סקר את התהוות והתפתחות התנועה המתנחלית, הן בפן הפוליטי והן בפן הזהותי, לאורך השנים מהקמתה ע"י גוש אמונים ועד ליישום תוכנית ההתנתקות.

מן הפרטיקולארי אל האוניברסאלי: לאחר הסקירה על התפתחות תנועת המתנחלים, אפנה לסקור את המסגרת התיאורטית של השפעת מדיניות על תנועה.

המסגרת התיאורטית - כיצד משפיעה מדינה ומדיניות על

תנועה חברתית

לפרק זה שתי מטרות: המטרה הראשונה כללית, והיא: סקירת הספרות המחקרית הנוגעת ליחסי הגומלין שבין מדינה ומדיניות לתנועות חברתיות; כיצד משפיעה תנועה על מדינה, ולהיפך - כיצד משפיעה מדינה על תנועה. בהקשר זה יש לציין שההשפעה של תנועה חברתית על מדיניות נחקרה רבות, אולם קשר הפוך נידון בספרות המחקרית בהיקף קטן יותר, ועל כך ארחיב בהמשך פרק זה.

המטרה השנייה קונקרטית, והיא: הצגת המסגרת התיאורטית שנועדה לסייע בהתמודדות עם השאלה המחקרית המוצגת בכותרת פרק זה: כיצד משפיעה מדינה, ע"י מדיניותה, על תנועה חברתית. שתי המטרות של הפרק, הכללית והקונקרטית, קשורות זו בזו: ע"י סקירת הספרות, ניתוחה וניסוחה, ניתן להבין אלו הסברים וזיקות חסרים במחקר, ומה מקום השאלה הקונקרטית בתוך הספרות.

מהסקירה שתוצג להלן עולה כי התחומים הנוגעים להשפעת מדינה, ומדיניות על תנועה חברתית, הם תחומים שאינם 'מוארים' דיים במחקר, וודאי לא מספיק כמו הצד ההפוך, השפעת תנועה על מדיניות. הסוגיה המחקרית הנוכחית היא חלק מאותו תחום 'חשוך' במחקר. מטרת עבודה זו היא להאיר חלק מתחום זה.

כאן עשויה להישאל שאלה מדוע בניסוח השאלה מוזכרת ה'מדינה' לצד המדיניות? מדוע לא הסתפקתי בשאלת השפעת מדיניות על תנועה ותו לא? הסיבה לכך היא שבמקרה של תנועת המתנחלים, מהות התנועה היא עיצוב פני המדינה, ולא כמו במקרים של תנועות שעניינן הוא השפעה בנושא מסוים וכלפי מדיניות מסוימת ותו לא. כמובן שעיצוב פני המדינה והחברה נעשה דרך מדיניות, אולם התכלית הסופית, הלא היא היגוי והובלת המדינה לכיוונים מסוימים, גלויה ושקופה באורח קבע.

במחקר של תנועות חברתיות נחקרו השאלות הנוגעות להגדרת תנועה חברתית, התפתחות תנועה חברתית: דרכי המאבק והמחאה, דרכי הביטוי והתפתחות הזהות הקבוצתית, דרכי גיוס הפעילים והשותפים והנסיבות המשפיעות על יכולת גיוס ועוד (Meyer, 2003). בין השאר ניתן דגש

במחקר ליכולת השפעת התנועה החברתית על מדיניות ועל המדינה, שהרי זו מהות התנועה החברתית כגוף מובחן מתנועות פוליטיות (Giugni, 1999 ; Burstein, 1999 ; Andrews, 2001).

אחד המודלים המרכזיים בתחום, הוא מודל התהליך הפוליטי שפותח ע"י מק'אדם (2004). מודל זה מניח בבסיסו את האינטראקטיביות שיש בין התנועה ובין המדינה וכיצד זו מאופיינת בהשפעה הדדית בין שני השחקנים. עם זאת, כפי שמציין מק'אדם עצמו (2004), בהתייחסו למודל המקורי אותו הוא עצמו פיתח (McAdam, 1999), יש במודל כמה חוסרים בולטים שחלקם רלוונטיים לעבודה זו: ראשית, לא ניתן מספיק מקום ומשמעות למושג ה'איום' על תנועה, להבדיל ממושג ה'הזדמנות' הפוליטית, אותם תנאים פוליטיים חיצוניים המאפשרים או מעודדים פעולה. שנית, הענקת הפרשנות הקבוצתית (הנובעת מזהות הקבוצה) לאירועים: בין אם מדובר בהזדמנויות ובין אם מדובר באיומים, לא קיבלה התייחסות מספקת במודל. שלישית, הלקונה המרכזית אותה מציין מק'אדם (2004) היא בכך שהתפקיד של השלטונות והמדינה נזנח בצורה משמעותית מאז פיתוח המודל.

מודל זה נעשה "מכוון-תנועה" (Movement-centric) במידה מוגזמת. עם זאת, גם אחרי הסתייגותו של מק'אדם (2004), מהזנחת תפקיד השלטונות והמדינה במודל, החוסר אליו הוא מתייחס, מתבטא בכך שלא ניתן דגש לגיוס אליטות פוליטיות ומדינתיות ולא מדובר בחוסר האפשרות של מדינה להשפיע באורח ישיר ע"י מדיניות (McAdam, 2004 ; McAdam, 1982 ; Alimi, 2007).

יתרה מזאת, גם בהנחת קיומם של תנאים פוליטיים, הנחה המקובלת במחקר כאחד התנאים הגורמים לפעולה ולהיווצרותה של תנועה, המקום שניתן למדינה ומדיניות הוא במסגרת הזדמנות ואיום, כמו גורמים חיצוניים אחרים שתנועה בהיווצרותה צריכה להתחשב בהם. כלומר, ישנה שורה של גורמים שתנועה צריכה להתחשב בהם, גורמים שמעצם קיומם, או אי קיומם, יוצרים או מונעים גיוס, הקמה ושלבים אחרים בחיי תנועה. דוגמאות לגורמים אלו: 'טרנדים', הילכי רוח ומגמות עולמיות כגון גלובליזציה, הקצנה דתית, שפל כלכלי, או מגמות מקומיות כמו למשל: מחסור בחיטה ברמה מקומית. בין גורמים חיצוניים אלו המהווים כל אחד בפני עצמו, "הזדמנות" או "איום", נכנסת גם מדיניות של ממשלה ושלטון.

אולם, מקומה של מדיניות הוא הרבה מעבר למקום של הזדמנות בלבד, שהינו מקום יחיצוני. מדיניות, מעצם מהותה מוכוונת כלפי התפתחות, כלפי אירוע או כלפי תנועה עצמה. לפעמים, המדיניות והתנועה מוכוונים ופועלים כלפי אותו אירוע ולפעמים זו כלפי זו. כך שהיחס למדיניות כחלק מתנאי הזדמנות ואיום ממעיט בחשיבות המדיניות והשפעתה על תנועה.

מדיניות ציבורית ומשמעותה

המושג מדיניות ציבורית הוגדר בספרות בדרכים שונות. דיי (1976) הגדיר את חקר המדיניות הציבורית כך: מה עושות ממשלות, מדוע הן עושות זאת ואיזו השפעה יש לכך (Dye, 1976).

הגדרה אחרת למושג מדיניות ציבורית נותן גרסטון (Gerston, 2010): צירוף ההחלטות הבסיסיות, המחויבויות והפעולות שנעשות ע"י אלו שאוחזים ב, או משפיעים על, בעלי עמדות של סמכות.

שרקנסקי (1970) מגדיר את המונח בצורה מורכבת כ"פעולות הנעשות על ידי ממשלות" (Sharkansky, 1970:1), ובמקום אחר הוא מוסיף שמושג זה כולל גם "פעולות שממשלות בוחרות במתכוון שלא לעשות" (Sharkansky, 1997:8).

בסופו של דבר, ניתן לראות כי להגדרה של מדיניות ציבורית שני מרכיבים מובחנים זה מזה: מצד אחד מדיניות הצהרתית, ומצד שני מדיניות בפועל. הגדרה זו מאפשרת לכלול בתוכה גם "מדיניות אפס" (Zero Policy) קרי, הימנעות מכוונת של הממשלה משינוי הסטאטוס-קוו בתחום מסוים.

לענייננו, הגדרות אלו משמעותיות משום שהן מכניסות את הממשלה כשחקן מדינתי משמעותי בתמונת הכוחות הפעילים בזירה הציבורית. לכן, ראוי שמקומה של מדיניות ציבורית בכל מודל המתימר לתאר התפתחות תנועות, יהיה יותר מאשר גורם נסיבתי אחד מיני רבים, אלא כשחקן המתייצב אל מול בעיות חברתיות ופוליטיות ושואף לנקוט כלפיהן פעולה.

חזרה לשאלת התפתחות תנועה, במודל מעודכן שהציג מאוחר יותר מק'אדם (2004) ניתן מקום רב לשחקני המדינה: מקבלי החלטות מקצועיים, ופוליטיקאים נבחרים, לפרשנות הקבוצתית של אירועים ולגורמים נוספים (McAdam, 2004).

אולם גם במודל המעודכן ניתן לראות את המדינה והתנועה כשני שחקנים המתחרים ומתמודדים מול ישות/אירוע אחר ולא כמתמודדים זה מול זה. כלומר, האינטראקטיביות אכן קיימת ומחוללת בכל צד, מדינה ותנועה, שינויי זהות ודפוסי פעולה, אך כל זאת בצורה של תחרות כלפי צד שלישי דמיוני, ולא כמשחק סגור בין שני שחקנים.

אם כך, האספקט של השפעת התנועה, על מדיניות ומדינה, הוא רק צד אחד במערכת היחסים שבין מדינה, תרבות דומיננטית, הזהות החיצונית לתנועה, ומדיניות, לבין התנועה החברתית, זהותה, דרכי פעולתה ויכולת הגיוס (Mobilization) שלה. הצד השני של המטבע הוא השאלה כיצד משפיעה המדינה באורח ישיר על התנועה החברתית, הן בהשלטת שיח דומיננטי, הן באתגור יכולת גיוס המשתתפים, והן במדיניותה כלפי הרעיונות והיעדים שהתנועה החברתית פועלת בשם ורוצה לקדם: תהא זו הכלה, אימוץ, דחייה או כל אפשרות אחרת של שילוב בין התגובות הנ"ל אחרת (Meyer, 2002).

מערכת היחסים שבין מדינה לתנועה אינה חד צדדית, לא בהשפעתה, כאמור, וגם לא בהתפתחותה ובהתפתחות עמדות ופעילויות של כל אחד מהצדדים. כלומר, לא מדובר במסלול ליניארי של התפתחות כל אחד מהצדדים, המדינה והתנועה החברתית, מסלול שבו ישנה התקדמות ושינויים קלים לאורך הדרך. התפתחות מערכת היחסים היא דיאלקטית, אינטראקטיבית, תלוית הקשר ודינאמית (Meyer, 2003; McAdam, 2004). כתוצאה מהדינאמיות והאינטראקטיביות במערכת היחסים שבין מדינה לתנועה מתגבשות דרכי הפעולה והאסטרטגיה של התנועה והמדינה. במקרה של תנועה, נוספת גם הזהות התנועתית לכלל הגורמים המושפעים מהאינטראקטיביות. התגבשות הגורמים הנ"ל מתרחשת בצורה של סינתזה בין אירועים שהם פנימיים לתנועה, ובין אירועים שהם חיצוניים לה. שכן, אסטרטגיה וזהות אינן מתפתחות בואקום אלא באינטראקציה של שחקני התנועה עם שחקנים נוספים, ביניהם שלטונות, כוחות סדר וביטחון, תנועות נגדיות וכיו"ב. לדברי רובנט (2002): "...institutions directly affect how participants see their position, the possibilities and the limits of change and the dilemmas they face." (Robnet, 2002 Pp. 268). כלומר, מעבר לתפיסת הזהות של התנועה והאסטרטגיה הנגזרת ממנה, גם הפרספקטיבה או הפריזמה דרכה רואה התנועה את העולם מושפעת ממדיניות מוסדות השלטון. השפעת המדיניות היא בהבניית זהות

ע"י שיח, תוכן ודרכי פעולה מסוימים. השפעה זו היא צד אחד לאינטראקטיביות שבמסגרתה זהות, אסטרטגיה (ומכאן טקטיקות) מתפתחות. מחקר זה ישאל כיצד באה לידי ביטוי השפעה זו.

בספרות המחקרית הועלתה הדרישה לסינתזה של תחומי המחקר השונים, מדיניות ציבורית מצד אחד וחקר המוביליזציה בתוך מדעי החברה מצד שני. סינתזה זו דרושה על מנת להסביר תהליכים ולפתח מודלים שיאירו התפתחות דיאלקטית זו.

באשר לתחום המחקר של מדיניות ציבורית, בתחום זה הוצגו תיאוריות שונות באשר לתהליכים הקשורים להעלאת נושא מסוים ועלייתו על סדר היום, תיאוריות שעניינן התפתחות מדיניות ציבורית. כמו כן קיימות תיאוריות המסבירות את דרך קבלת החלטות במדיניות ציבורית. תיאוריות אלו האירו את חקר המדיניות הציבורית אך לא חרגו מהדיסציפלינה והשדה המחקרי של מדיניות ציבורית. למשל, הגורמים הרלוונטיים להסברים ולתיאוריות היו השחקנים הפוליטיים, הקוגניציה שלהם, האינטראקציה ביניהם ועוד. גם אם הוזכרו שחקנים שאינם מוסדיים או פקידותיים, היה זה במסגרת גורמים חיצוניים משפיעים ולא בדיון ממוסד סביב הקשר בין מדינה לתנועה. כלומר תחום המחקר של מדיניות ציבורית לא תרם להבנת הסינתזה בין מדינה לתנועה (Meyer, 2002).

כיוון שחקר התנועות במדעי החברה לוקה בחסר בהבנת משמעות השפעת מדיניות על התפתחות תנועות, וכיוון שגם בתחום המדיניות הציבורית אין חריגה ומבט החוצה לעולם התנועות, ברצוני להציע קריאה מחקרית חדשה, שמטרתה לשלב בין התחומים: המדינה - לצורך העניין תחום מדיניות ציבורית, והתנועה - לצורך העניין תחום הגיוס (מוביליזציה) במדעי החברה. באופן רחב יותר, נדרש ניסיון לשלב בין הדיסציפלינות: מדיניות ציבורית וחקר תנועות חברתיות.

למרות שהמחקר החברתי עסק בהשפעת התנועה על המדינה, הוא עסק במדינה כמושא ההשפעה של התנועה. באופן קיצוני ניתן לומר שהמדינה והמדיניות היו אינדיקטור למימוש יעדי התנועה, ולא כאובייקט מחקרי בפני עצמו.

כך גם אותה לקונה מחקרית עצומה עשרות מונים בצד שכנגד, בתחום חקר מדיניות ציבורית. התפתחות תנועה חברתית לאור מדיניות ופעולות המדינה נחקרה מעט מאוד הן במחקר ה'יתוך מדיניות ציבורית' ועל אחת כמה וכמה כמחקר "דיאלקטי", הבוחן בעת ובעונה אחת את שני הצדדים במסגרת זמנית או נושאת מוגדרת.

עד כאן, הוקדש החלק הראשון של הפרק התיאורטי להצדקה לקריאה המחקרית הכללית. ההצדקה לקביעה שהובאה בתחילת הדברים לפיה יש חסך בספרות המחקר אודות התפתחות תנועה לאור פעילות מדינתית (מדיניות), או בניסוח שונה אך במעט, כיצד משפיעה מדינה על תנועה (ההבדל בין הניסוחים הוא מיהו נושא המשפט, המדינה שמשפיעה או התנועה שמושפעת).

באופן פרטני יותר, לאור הפער המחקרי שהוצג, מטרת העבודה הנוכחית היא למצוא כיצד התפתחה תנועה חברתית לאור מדיניות. במקרה שלנו, כיצד התעצבה והתפתחה זהות תנועת המתנחלים לאור תוכנית ההתנתקות.

להלן תובא מסגרת הסברית להבנת התפתחות תנועה לאור מדיניות, ולאחריה הייחודיות של המקרה הנידון בעבודה הנוכחית, ההתנתקות והמתנחלים.

באופן כללי, בספרות הקיימת (תובא להלן) ניתן לאפיין שני סוגים של השפעה. א – השפעת מדיניות, דרך איום על מטרות התנועה העתידיות והישגיה מהעבר. ב – השפעת מדיניות דרך איום על זהות התנועה. להשפעות אלו יש השלכה על אופי פעילות התנועה לאור המדיניות, יש להניח שגם על זהות התנועה, גם אם האיום הוא לא באורח ישיר על זהות התנועה.

א – איום על מטרות והישגים

טרו (1998) הציג תיאוריה המסתמכת על מושג ה'הזדמנות' בהתפתחות מעגל מחאה (Tarrow, 1998), ומוסיפה לו את מושג ה'איום' (המושגים הזדמנות ואיום הוזכרו לעיל ומשמעותם תנאים חיצוניים המעודדים או מאפשרים צמיחה או פעולה של תנועה חברתית). ע"פ שדה תיאורטי זה, מוזכרות בתיאוריות אחרות נסיבות חיצוניות שמשפיעות על המדינה, למשל ביקורת בינלאומית שמחלישה אותה, או לחילופין, נסיבות בהן אי נקיטת פעולה מחאתית תשפיע על התנועה ועל המדינה, הן אלו שיכולות להסביר התפתחויות בחיי תנועה (Goldstone & Tilly, 2001). כאמור, הדגש בתיאוריות אלו אמנם אינו "מוכוון תנועה", אך גם אינו ממוקד בפעילות המדינה או במדיניות. הדגש בתיאוריות אלו הוא על נסיבות חיצוניות ועל השלכותיהן על זהות התנועה, על יכולתה למקסם את שאיפותיה ועל יכולת הגיוס שלה. ההמשך המתבקש לתיאוריה זו הוא מחקר שהוא גם "מוכוון מדינה" (State-Centric). מחקר שבודק את ההתפתחות (Development) של תנועה לאור איום שנוצר על התנועה על ידי מדיניות והפעולות המדינתיות במסגרת קידומה

ויישומה של מדיניות זו. במקרה של תנועת המתנחלים בהתנתקות, אם כן, האיום שנוצר ע"י החלטת המדיניות ויישומה הוא אמצעי להשפעה על התפתחות התנועה בדרך מסוימת.

לדוגמא, במקרה של התנועה הפמיניסטית ההודית, כפי שהוצג במחקר של דסאי (2002), מתוארת התפתחות תנועה חברתית באופן ישיר לאור מדיניות הממשלה ההודית שהשתנתה לאורך השנים. בין השאר, השתנתה המדיניות כתגובה לפעילות המחאה של התנועה הפמיניסטית ההודית. מקרה זה ממחיש את הדיאלקטיקה של יחסי תנועה – מדינה, שהוזכרה לעיל. במקרה ההודי, למרות שהמחקר לא מציין זאת, התפתחות התנועה לאור מדיניות הממשלה היא באופן מסוים פונקציונאלית, כלומר התפתחות לאור משימה, תכליתית (ולא למשל התפתחות שנוצרה כתוצאה מתנאים פוליטיים או פרסונאליים). כך בשלב הראשון, השלב שבו המדינה לא נקטה במדיניות כלל (או נקטה במדיניות של אי עשייה), התנועה התגבשה ע"מ לתת מענה לסוגיות הלא מטופלות, בשלב השני, השלב שבו הממשלה עיינה את התנועה, פעלה האחרונה בצורה אוטונומית, ובשלב האחרון, עם התגייסות המדינה לפעולה בסוגיות שבהן עסקה התנועה, שיתפה התנועה הפמיניסטית ההודית פעולה עם המדינה. כך התגבשה התנועה ופעלה באסטרטגיה מובחנת בכל שלב כתגובה למדיניות ההודית (Desai, 2002). ההמשגה של התפתחות התנועה ההודית אינה משמעותית כשלעצמה, אולם ההשלכות של מסקנות מחקר התנועה ההודית משמעותיות.

הטענה המוצעת לאור המקרה ההודי מתמקדת במה שמתרחש בפועל, דה פקטו. במילים אחרות התנועה ההודית הגיבה והושפעה, גם במישור הזהות ממה שקרה בשטח, למרות שלכאורה נראה היה ששינויים והתפתחויות זהותיות ייעשו בשדה האמונות והדעות, וכתוצאה מהתבטאויות אידיאולוגיות. להמחשת הדברים אומר כי לפי הצעה תיאורטית זו תוכנית ההתנתקות הייתה מדיניות שהשפיעה על הזהות התנועתית של המתנחלים בגלל הפגיעה שלה בהישגי המתנחלים. לאור פגיעה זו ובתגובה אליה, הושפעו יחסי הגומלין של התנועה עם המדינה.

לסיכום כיוון זה, נאמר כי מדיניות יכולה להשפיע על תנועה דרך איום או פגיעה ממשית במפעליה. כלומר, אם מדיניות מאיימת או פוגעת ממש בהישגים מוצהרים או כוונות מוצהרות של התנועה, התנועה תושפע, לא רק ביכולות הגיוס ובדרכי הפעולה, אלא גם בצורות החשיבה, תמונת העולם ובסופו של דבר זהות התנועה. כתוצאה מכך יכול להתעצב דפוס התנהגות ומחשבה שונה של התנועה כלפי המדיניות ואף כלפי הוגיה, לרוב הממשלה או המדינה.

תיאוריות אחרות (Melucci, 1995; Meyer, 2002; Whittier, 2002; Robnet, 2002) עסקו בהתגבשות הזהות הקולקטיבית של תנועה חברתית. זהות קבוצתית בבסיסה היא ה"משקפיים" או הפריזמה דרכן רואה קבוצת אנשים את העולם (את הנושאים שבליבת הארגון ובמקרה של תנועה "כולית" (טוטאלית), גם את כול העולם): כיצד מפרשים טקסטים, ארטיפקטים ופרקטיקות אישיות וקבוצתיות. יתרה מזו, הזהות הקבוצתית מכתובה כיצד נתפסת מדיניות ומהי הפעולה הקבוצתית הנדרשת כלפי מדיניות זו. הפעולה הקבוצתית היא גם המגדירה הזהות של הקבוצה: כיצד מבדלת הקבוצה את עצמה מהעולם החיצוני לה ובו בזמן ממשיכה להיות נאמנה לעצמה. הפרדוקס התמידי המלווה זהות קבוצתית וקיים גם במקרה של המתנחלים הוא שהתנועה צריכה מצד אחד לבדל את עצמה מהסובב אותה, אולם בו בזמן, בניסיון הבידול היא גם משייכת את עצמה לחברה הכללית, הן ע"י ההתייחסות לחברה כ"אחרי" והן בכורח התמידי לקבל הכרה, רשמית או לא רשמית, במעשה, בשלילה או בשתיקה, לזהותה השונה/האחרת של התנועה. כך, קבוצה מנסה לבדל את עצמה מהחברה ולהשתייך אליה בו זמנית (Melucci, 1995). המקרה הקיצוני, אותו לא מזכיר מלוצי (1995), הוא מקרה ששייך למערכת היחסים הדיאלקטית שבין מדינה ומימוש מדיניות לתנועה. במקרה זה יכולה להיות למדיניות השפעה דרמטית על תנועה, כך שהפרדוקס יוכרע ויחתך. הקבוצה תלך לצד הקיצוני של הבדלנות עד כדי כך שהכרת המדינה בקבוצה, או היחס של הקבוצה אל המדינה כאחר לא יהיו מעניינה כלל. במילים אחרות, הגעה למצב של כת, בדלנות מוחלטת.

גם ברמה התיאורטית הכללית וגם במקרה של המתנחלים האפשרות הקיצונית האחרונה, כלומר בדלנות של כת, שנוצרת כתוצאה ממדיניות היא אפשרות שצריך להיות מודעים אליה.

בנוסף להיות הזהות המשקפיים דרכן רואים הפעילים את העולם, זהות קבוצתית היא גם זו המגדירה הערכית של תנועה ומאפשרת או מונעת גיוס פעילים על סמך הזדהות או חוסר הזדהות עם הזהות התנועתית. בנוסף מכתובה או מתווכת הזהות התנועתית, ברמה מסוימת, את כיווני הפעולה של המחאה התנועתית. כך זהות תנועתית מכילה, זהות ששואפת להכרה מהחברה ואף להשפעה רחבה, תוביל למחאה בעלת אופי סובלני או אפילו שכנועי. להבדיל, זהות תנועתית מדירה ובדלנית לא תהסס לנקוט במחאה או בשיטות גיוס אפילו במחיר עירור אנטגוניזם מצד החברה הכללית (Meyer, 2002).

דוגמא הלקוחה מתוך פעולות המחאה שננקטו כנגד ההתנתקות היא שיטה מסוימת שבה נקטה התנועה המתנחלית. חלק מהמתנחלים (החלק הדומיננטי) נקט בשיטה שנקראת "פנים אל פנים", ביקורי בית אצל אזרחים ישראלים מן השורה, במטרה לשכנע אותם שההתנתקות היא מעשה שלילי בעל השלכות גורליות. פעולה כזו יכולה לבוא אך ורק מתוך זהות "ממלכתית", מושג שגור בפי המתנחלים שמחייב ראיית "כלל ישראל", או ראיית כל היהודים, כגורם המשמעותי ביותר, אם לא היחיד, לקבלת החלטות הנוגעות למדינה. ניתן לראות את שיטת "פנים אל פנים" כשיא המאבק של אסטרטגיה כוללת יותר שננקטה לאורך השנים ונקראה "להתנחל בלבבות". הזהות ה"ממלכתית" המכילה הובילה לסוג כזה של מחאה בקרב חלק מהמתנחלים, להבדיל מזהות בדלנית מדירה שהובילה לסוגים אחרים של מחאה.

הדוגמא שהובאה כאן היא מצד התנועה וזהותה, אך נאמנים לשיטתנו הדיאלקטית נציין כי, מדיניות חיצונית (מצד המדינה) יכולה לעודד ולתמוך בזהות מכילה, אם האמירה המדינית "מחבקת". כך גם להפך: אם האמירה המדינית "מגרשת", ייתכן שגם אידיאולוגיה חזקה "ממלכתית" לא תוכל לעמוד במציאות כזו.

יתר על כן, הפרדוקס האופייני לכל תנועה בעלת זהות קבוצתית ייחודית, מתעצם במקרה של זהות קבוצתית ייחודית כמו של המתנחלים, שבו בזמן: א – מנסה לבדל את עצמה. ב – מנסה לקבל הכרה מהחברה החיצונית וג – הבידול העצמי מתבטא במסר של הכלת כל החברה סביב הרעיון התנועתי. כאשר שלושת הכיוונים הללו מתקיימים בעת ובעונה אחת בתוך זהות קבוצתית אחת, קיים פוטנציאל נפיץ, שכן אם החברה החיצונית שוללת את הזהות התנועתי הרי שאף שניתן לראות בכך הצלחה לזהות הקבוצתית כי ההיבדלות הושגה, בו בזמן, כגודל ההישג כך גודל הכישלון. זאת כיוון שאי קבלת החברה את זהות התנועה היא כישלון לזהות התנועתי. הפוטנציאל לפיצוץ יכול להתעצם במקרה של מדיניות מדירה. במקרה של מדיניות כזו שדוחה את הקבוצה דה פקטו, הפרדוקס עלול להיפתר בצורה פשוטה והרסנית: קעקוע היסוד הממלכתי והלא בדלני שבהות. כך מושגת בדלנות, כמו בכל תנועה, ומפח הנפש שכרוך ביסוד הממלכתי אינו רלוונטי יותר עם קעקוע יסוד זה.

במחקרים בנושא זהות נמצאו גורמים נוספים המשפיעים על עיצוב הזהות הקולקטיבית של תנועה. אשכול אחד של גורמים הוא גורמים חיצוניים (Robnet, 2002), כגון חקיקה, פעולות

מדיניות או התבטאויות מסוגים שונים, ובפרט הזהות הדומיננטית בתרבות החיצונית לתנועה (Whittier, 2002).

הזהות הדומיננטית הזו, בין אם היא נבנית כלפי וכנגד אתגר הזהות שמציבה התנועה ובין אם היא קיימת כשלעצמה, מגרה ומובילה את השיח התנועתי להתעמת עימה. מעבר לכך, גם סוג השיח אותו מציבה התרבות הדומיננטית או המדינית עצמה, בהכרח משפיע על סוג השיח המתפתח בתנועה. כך למשל, גם במחלוקת ערכית ואידאולוגית בנושא מסוים, יכולה המדינה ל'דַבֵּר', דרך מדיניות או באופן ישיר, בשפה שהיא כלכלית, ביטחונית או כל שיח אחר שאינו ערכי, ובכך לקבוע את 'שפת המחאה' של התנועה (Whittier, 2002).

לסיכום כיוון ההשפעה דרך הזהות נאמר, כי כללית – באופן מובנה בכל תנועה יש פרדוקס זהותי שיכול להתעצם עד כדי התרה והפיכת התנועה לכת. גורם מרכזי בכיוון יישוב, הכלת או צינון הפרדוקס הוא יחס המדינה בכלל ומדיניות בפרט. באופן פרטני יותר – הניסוח, המחשבה והצגת העימות מצד התרבות הדומיננטית יכולה לעצב את השפה והניסוח של התנועה כלפי מדיניות כלפי מדינה וכלפי עצמה כתנועה. כך משפיעה מדיניות על עיצוב זהות.

בסיכומו של דבר, הראיתי בפרק התיאורטי כי בספרות המצויה (לפחות בזו שמצאתי) ניתוח תנועות, התפתחותן ודרכי פעולתן נעשה לאור מודלים שהם מוכוונים תנועה, כך שאינם מביאים בחשבון את יכולת המדינה להשפיע ע"י מדיניות. גם במודלים שאינם מוכוונים תנועה, מדיניות נלקחת בחשבון כאחת מנסיבות חיצוניות רבות.

אף מודל או תיאוריה (ע"פ מה שמצאתי) לא מבחינים בהשפעה המשמעותית שמדיניות מסוימת יכולה לחולל בתנועה, ומכאן גם שלא בתפקיד המדינה בעיצוב זהות התנועה.

בתיאוריות שדנו בהתפתחות תנועה לאור מדיניות, לא הבחנתי בתיאוריה כוללת אלא בתובנות הבאות: א – מדיניות יכולה להשפיע על תנועה ועל זהותה ע"י המציאות דה פקטו. כלומר, זהות התנועה מושפעת מהעשייה המדינית. אם המדינה בעד יעדי התנועה, התנועה אוהדת את המדינה, ולהיפך. זהו אמנם תיאור גס, אך כאמור, מדובר בתובנה ולא בתיאוריה כוללת.

ב – תובנה נוספת מובאת בתוך תיאוריות כוללניות שעוסקות בזהות. בין השאר מושפעת זהות תנועה מהזהות והחברה הדומיננטיות שסביבה. זהות וחברה דומיננטיות יכולות להיות חלק ממדיניות או לפחות מושפעות על ידה.

לאור החסך התיאורטי, ולאור התובנות המוגבלות הקיימות, נבחן כיצד הושפעה תנועת המתנחלים ממדיניות ההתנתקות.

מטרות המחקר לאור המסגרת התיאורטית

כשם שלתנועה החברתית עשויה להיות השפעה רבה על המדינה, כך למדינה ולמדיניות שבה היא נוקטת יכולה להיות השפעה רבה על התנועה החברתית: התפתחותה, יכולת הגיוס שלה, זהותה ודרכי הפעולה שלה. השפעה זו יכולה לבוא לידי ביטוי במודל של "פעולה-תגובה" ובאורח עקיף על הזהות, וכן באופן ישיר בעיצוב השיח והזהות: הן ע"י המדיניות עצמה והן ע"י עולם המושגים והשפה בהן משתמשת המדינה וכופה אותן על התנועה.

במחקר על השפעת ההתנתקות על תפיסת המתנחלים את המדינה, ברצוני לבדוק כיצד המדיניות והאיום השפיעו על זהות התנועה. כיצד השפיעו על הפרדוקס המובנה שקיים בכל תנועה, ניגוד הרצונות המובנה, בין היבדלות לבין רצון בהכרה חיצונית/חברתית/ממלכתית. במקרה שלנו האם המדיניות דה פקטו מדירה, חיזקה את אחד הצדדים, את הבדלנות – לכאורה הפיתרון הקל של תנועה שמדירים אותה, או אולי דווקא את היסוד הממלכתי. האם ההתנתקות הפיסית מרצועת עזה וצפון השומרון גרמה להתנתקות תנועת המתנחלים מהמדינה או להפך, גרמה לחיבור חדש, או שמא ישנן אפשרויות אחרות – אולי גרמה ההתנתקות לפיצולים או קונפליקטים בתוך זהות התנועה עצמה.

מה היו מנגנוני השפעת המדיניות על הזהות, האם המנגנון היה המדיניות בפועל או שמא השיח החיצוני היה דומיננטי בהשפעתו. האם היו מנגנוני השפעה אחרים?

על שאלות אלו אנסה לענות להלן.

השיטה - מתודולוגיה

מחקר זה מתמקד, כאמור, באופן השפעתה של מדיניות על התפתחות תנועה חברתית בהיבט הזהותי שלה (ולא על דרכי הפעולה, טקטיקות ואסטרטגיות), ובאופן השפעת פעילות מוסדות השלטון על מערכת האמונות, הדעות והמוסכמות, דרכן רואה התנועה את העולם. בעיקר נבחנה הזהות בהיבט העמדות כלפי המדינה.

היחס למדינה ולמדינה הוא שאלה רעיונית אידיאית שיכולה לידון בדיסציפלינות הקרובות יותר למדעי הרוח בעיון רעיוני פילוסופי ובצורה איכותנית. השאלה יכולה לידון גם במדעי המדינה בצורה שונה, ולתחום זה שייך המחקר הנוכחי. המחקר הנוכחי מבוסס על ניתוח תוכן כמותני ואיכותני: כמותני - במנייה, ספירה ומדידה של המופעים השונים במחקר, ואיכותני - בניתוח, איפיון, סיווג וקיטלוג של ביטויים ומחשבות.

שדה המחקר מנסה להיות חלק ממדע המדינה, אם כי שאלות המחקר נוגעות ישירות למדיניות ציבורית.

במסגרת המחקר נבחר אירוע מדיניות מכונן ומקיף של ממשלת ישראל כלפי תנועת המתנחלים: ההתנתקות החד צדדית של ישראל מרצועת עזה וצפון השומרון בקיץ 2005.

הזירה התקשורתית:

אחת הזירות המעידות על התפתחות זהותית של תנועה הן בהיבטים פורמאליים של הזהות והן בהיבטים בלתי פורמאליים היא זירת התקשורת. ככלל, ע"פ הגישה הקונסטרוקטיבית של גמסון ומודיגליאני (1989) הזירה התקשורתית ודעת הקהל הן מערכות מקבילות המקיימות אינטראקציה ביניהם. לדבריהם, גם אם לא ניתן לומר שהתקשורת משנה את דעת הקהל, לכל הפחות התקשורת היא חלק מההליך שבו מעצב הפרט את תפיסת עולמו. יתרה מכך, המסגור שמעניקה התקשורת לאירוע מסוים לא רק שמסב את תשומת לב הפרטים לאותו אירוע אלא גם מעצב את תפיסת העולם בהקשר נתון (Gamson & Modigliani, 1989).

בהקשר של תנועה חברתית ההלימה בין דעת הקהל של אנשי התנועה, לעיתונות הכתובה גבוהה יותר מאשר עיתונות חדשותית-יומית, משום שהכותבים והעורכים חשים צורך מיוחד לקלוע באורח מדויק לעמדות הציבור אותו הם "מייצגים", ע"מ לתגבר את יכולת הגיוס למאבקים

נוכחיים ועתידיים. אם מחברים את המסגור התקשורתי לעיצוב זהות תנועתית, שגם כן מהווה את המשקפיים לראיית והבנת המציאות, מקבלים כלי שבאופן משמעותי משקף את תמונת הזהות התנועתית - הן בהבנת המציאות והן בעיצובה.

במות התקשורת הכתובה של המתנחלים:

להבדיל ממקרים אחרים ותנועות אחרות, במקרה המתנחלי ישנם מקורות רבים לבחינת השיח בכלל והשיח התקשורתי בפרט. על מנת להבין מערכת אמונות ודעות ניתן לראיין אנשים מובילים או לחיות בקרב הציבור המתנחלי, משימות אפשריות והגיוניות. גם אם מקבלים את הנחת העבודה דלעיל על ההשתקפות התקשורתית, המסגור שהיא נותנת וחשיבותה, ישנן רמות שונות של כלים תקשורתיים בקרב המתנחלים: החל משיח רעים בבית הכנסת או בצרכניה המקומית, תכתובת של דואר אלקטרוני בנושאים שעל סדר היום בהתיישבות, עלונים מקומיים של יישובים, עלוני בתי כנסת מקומיים וארציים, אתרי אינטרנט ברמות שונות וכלה בעיתונות ארצית כתובה המייצגת את עמדות הזרמים השונים בהתנחלות. לבדיקת ניואנסים, הסתעפויות ומחלוקות פנימיות בתוך התנועה ניתן לבחור בסוגי מחקר שונים כגון מחקר שטח, וכן בבמות תקשורת מדרגה פרטנית גבוהה.

מטרת המחקר הנוכחי, עם זאת, הייתה לקבל תמונה כללית יותר על מערכת האמונות והדעות הכללית, או מספר מצומצם של מערכות כאלה, המעצבות את הגיוס התנועתי ואת אופן ראיית המציאות ועיצוב תפיסת העולם בקרב הפעילים החדשים והישנים.

לאור זאת, סקרתי את במות התקשורת הכתובה המרכזיות, הארציות (עיתונים וביטאון), של תנועת המתנחלים מתוך הנחה שקולם של המנהיגים, של הגופים האידיאולוגיים מאחורי הביטאונים והעיתונים השונים, של הקוראים המגויסים והמסורים ושל בעלי הממון שמאפשרים את הוצאת העיתונים לאור ומשום כך גם כן מגויסים, משתקף בצורה טובה בבמות אלו.

במות התקשורת שנסקרו לצורך המחקר:

העיתון **בשבע** כעיתון (להבדיל מאתר האינטרנט) מודפס בגיליונות שבועיים בתפוצה ארצית, מכיל מדור חדשות, מדורי הגות ומדורי דעה. העיתון מייצג את הפלג היותר שמרני, ימני ודתי בקרב המתנחלים. לשם ההמחשה החל משלב מסוים התחיל העיתון 'קוממיות' להופיע ככפולת עמודים מרכזית בגוף העיתון 'בשבע'. העיתון 'קוממיות' הוא עיתון שיוצא לאור בדפוס, תחילה יצא

בהוצאה פרטית ולאחר מכן בעיתון בשבע, וברשת האינטרנט ע"י תנועה באותו השם. תנועת קוממיות נוסדה, ע"פ הדברים המופיעים בחזונה (אתר האינטרנט של 'קוממיות, 2010), כתגובה להתנתקות ע"מ "לתת ביטוי וגג לדרך זקופת קומה... האומרת ש... מעשינו נגזרים קודם כל ע"פ תורה והלכה ומכוח זה לחיבורנו ושייכותנו למדינה ולרשויותיה. דוגמא לדבר ניתן לראות סביב סוגית סירוב פקודה גלויה ומוצהרת כלפי פקודות שסותרות הלכה וחיים יהודיים" (מתוך עמוד הבית של 'קוממיות').

הירחון **נקודה** היה עד לסגירתו ב-2010 הבמה הרעיונית המרכזית והרשמית של מנהיגי והוגי הדעות בקרב המתנחלים, בירחון, מדור ידיעות קצר ורובו מוקדש למאמרי תוכן, הגות, אמונות ודעות. חלק מהמאמרים נכתב ע"י כותבים מתחלפים וחלק ע"י כותבים קבועים בטורים חודשיים.

הצופה היה עד לסגירתו ב-26 בדצמבר 2008 עיתון חדשות יומי, שבימוים תיפקד כעיתון רגיל שמביא ידיעות ובסופי השבוע עשיר בפובליציסטיקה ציונית דתית.

העיתון **מקור ראשון** שהחל לפעול לקראת סוף שנות התשעים של המאה העשרים תפס, לאחר תהליך של כמה שנים, את מקומו של הצופה כעיתון הפובליציסטיקה של הפלג היותר מתון בציונות הדתית, ובעיקר בהתנחלויות. כמו הצופה היה גם מקור ראשון עיתון חדשות במהדורה היומית שלו.

איסוף המידע:

הסריקה - העיון בעיתונים אלו נעשה בצורה שיטתית לאור אירועים משמעותיים החל משנת 2003, השנה שקדמה להכרזת ההתנתקות, ועד 2010. כל מהדורות העיתונים נסרקו - את המהדורה המודפסת של 'בשבע' קראתי באינטרנט, ואת 'נקודה' קראתי מן הכתב, לגבי עיתון 'הצופה' חיפשתי באתר העיתון כל כתבה או ידיעה המזכירה את המילים: מדינה, ציונות, ממלכתיות, וכן גם כל ידיעה או מאמר סביב האירועים המתוארים מוספרו וקודדו כפי שכתבתי לעיל.

את העיתון מקור ראשון קראתי מן הכתב.

הקריטריונים לאיסוף - הידיעות והמאמרים ('מקרים') שנלקטו למאגר הם כל ידיעה או מאמר הנוגע לעמדה כלפי המדינה, ההתנחלות, התנועה, או עמדות עקרוניות הנוגעות לאופי המאבק.

לדוגמא, דעה הגורסת שצריך להפגין בצורה מסוימת לא נלקטה, אולם דעה המסבירה מדוע ומה ההשלכות של ההפגנה שצריכה להיעשות או לא נעשתה, נלקטה למאגר.

הדגש ניתן לידיעות או מאמרים הנוגעים לתפיסות, אמונות ודעות ולא לפעילות כנגד אקט המדיניות של ההתנתקות. כלומר, ידיעות שעסקו במאבק עצמו לא נאספו למאגר אלא רק ידיעות שהיו בהן אמירה עקרונית בסוגיה. הטעם לכך הוא שמטרת המחקר הייתה לבדוק את השפעת המדיניות על זהות התנועה, תפיסות עולמה, וה'משקפיים' דרכה היא רואה את תפיסת העולם, ולא לבחון דרכי מאבק של תנועה ופלגים בתוך תנועה. ודאי שמחקר שיבחן את דרכי המאבק והתפתחותם יכול להשלים את המחקר הנוכחי בהיבט של השפעת הזהות על דרכי הפעולה אל מול השפעת המדיניות על דרכי הפעולה, הטקטיקות והאסטרטגיות ולבחון מי מהשתיים, מדיניות נוגדת או זהות התנועה, משפיעים וכיצד על האסטרטגיה והטקטיקה של מאבק תנועתי.

תיחום האירועים למחקר – 'אירועים קריטיים':

אירוע קריטי, אירוע טרנספורמטיבי או רגעי שיח קריטיים (Critical Discourse Moments), בלי להיכנס לאבחנות שביניהם, הם אירועים שמגדירים מחדש שיח של תנועה, מבהירים מחדש את העמדות השונות והזהות העצמית שלה ואת יחסה למתנגדיה ובמקרה שלנו למדינה ולתרבות הדומיננטית בה פועלת התנועה. (Alimi, 2007; Gamson, 1992). האירועים שביחס אליהם נבחנו הידיעות והמאמרים הם אירועים קריטיים. אירועים אלו הכריחו את אנשי התנועה לחשוב ולנסח את מערכת האמונות והדעות שלהם כלפי אותו אירוע וכלפי המדיניות ומוסדות השלטון שביצעו אותה. האירוע הקריטי ביותר בשנים אלו הוא ההתנתקות. לאור אירוע המדיניות הזה נבחנו ונמדדים הערכים והאמונות, גם באירועים קריטיים אחרים. בהשאלה ממושגים אחרים – 'לפני הספירה' או 'אחרי הספירה', 'כך וכך שנים מחורבן הבית' – כך גם ההתנתקות בעשור שבין 2000 ל-2010.

תקופת הזמן הפותחת את המחקר היא שנת 2003, כמדגם לעמדות התנועתיות טרם הכרזת ההתנתקות.

האירוע שבו בחרתי לחתום את תקופת המחקר, הוא אירוע (קריטי) הסמוך לכתיבת המחקר ומשמעותי בהיבט התפיסה הזהותית כלפי המדינה. המדובר הוא בהנפת כרזות בידי חיילים מחטיבת כפיר במהלך טקס השבעה בכותל ב-2010. במהלך טקס השבעה המייצג את הנאמנות

לאחד המוסדות היותר מקובלים בחברה הישראלית, הצבא, בחרו חלק מהחיילים להניף כרזות לפיהם חיילים אלו לא יפנו יישובים.

בין הכרזת ההתנתקות ב-2004 לאירוע הנפת הכרזות ב-2010 התחוללו עוד אירועים נקודתיים או מתמשכים שביחס אליהם נכתבו מאמרים, קרו אירועים ודווחו בעיתונים הנ"ל. התייחסות לאירועים יכולה להיות בכמה דרכים: אם כהכנה והתכוננות אליהם, אם תוך כדי אירועים מתמשכים ואם בתגובה אליהם.

את האירועים הקריטיים חילקתי לשתי קטגוריות מרכזיות ע"פ תוכן ומשמעות, מתוך הנחה שאירועים דומים מבחינה תוכנית יגררו דיון מסוג מסוים.

הקטגוריה הראשונה היא יישום המדיניות בפועל. לקטגוריה זו שייכים אירועי הפינוי: ההתנתקות וכל הנלווה אליה, הכרזת ההתנתקות, הקמפיין מאז הכרזת ההתנתקות ועד ביצועה, ביצוע התוכנית. בנוסף להתנתקות גם אירועי פינוי עמונה וחברון שהתרחשו לאחר ההתנתקות בפברואר 2006. פינוי עמונה וחברון היה שיחזור בזעיר אנפין של ההתנתקות, אולם כמערכה שנייה אליה יכלו הצדדים, המדינה והמתנחלים, להיערך מחדש.

הקטגוריה השנייה כוללת אירועים חיצוניים להתנתקות ולמתנחלים אך משמעותיים למדינת ישראל ולחברה הישראלית. אירועים אלו גרמו לטלטלה רעיונית, חברתית ופוליטית במדינת ישראל וגם המתנחלים היו חייבים להתייחס אליהם. התייחסות דרך הפריזמה הרעיונית והזהותית של המתנחלים יכולה לספק תובנות לגבי הזהות וההשקפה המתנחלית. כזכור, בכל תנועה יש לזהות ולתרבות הדומיננטית משמעות לגבי עיצוב הזהות התנועתית, ועל אחת כמה וכמה במקרה המתנחלי בו אתוס מרכזי הוא שותפות גורל עם החברה הכללית. האירוע הראשון הוא מלחמת לבנון השנייה, מלחמה שגם ללא דיון על תוצאותיה והצדקתה גרמה לזעזועים פוליטיים וחברתיים בחברה בכלל ובתנועה בפרט. האירוע השני הוא מבצע "עופרת יצוקה" שמעבר למשמעותו הכללית התחולל במקום בו בוצעה ההתנתקות ועבור חלק מהמתנחלים הייתה משאלת לב לחזור ממש למקום ממנו הם גורשו. בכלל, הצבא באתוס הציוני נתפס ככור היתוך בו רב המשותף על המפריד. אירועי הלחימה האלו, בהיותם שיא של עשייה צבאית, יכולים היו להוות אירועים קריטיים.

משך הזמן לגבי כל אירוע הוא בהתאם לזמן החיים התקשורתית שלו ע"פ סוג הביטאון. כך, בשתי הקטגוריות, משך הזמן הנבדק הוא משך האירוע ועד חודש לאחר תומו ב'הצופה' ובישבעי השבועונים, ובמקור ראשון, ואילו ב'נקודה', ירחון שקצב החיים שלו איטי יותר נלקחה מהדורה חודשית נוספת.

להלן סיכום האירועים והקטגוריות בטבלה:

קטגוריה	האירוע/ משך הזמן	זמן התרחשות האירוע	תיאור
העמדות לפני ההתנתקות	שנת 2003	2003	בשנה שלפני ההתנתקות שפעה העיתונות המתנחלית דיוני זהות ואידיאולוגיה, בכלל ובהקשר לפינוי ישוב בחבל בנימין (מגרון) בפרט.
אירועי פינוי	ההתנתקות מעזה וצפון השומרון	מהכרזת ההתנתקות בדצמבר 2003 ועד הפינוי בקיץ (אוגוסט) 2005	פינוי היישובים והתושבים היהודים מגוש קטיף ומצפון השומרון.
	פינוי עמונה וחברון	פברואר 2006	פינוי הישוב היהודי עמונה שבחבל בנימין ופינוי התושבים היהודים מחברון. הפינוי לווה באלימות רבה יחסית משני הצדדים
אירועים חיצוניים הקשורים לזהות הדומיננטית ובעלי השלכה ישירה לזהות התנועה	מלחמת לבנון השנייה	קיץ (יולי אוגוסט) 2006	מלחמת לבנון השנייה בה לחמה מדינת ישראל נגד החיזבאללה, נסתיימה מבחינה תדמיתית ותקשורתית כהישג מוגבל מאוד מבחינת ישראל. המלחמה הובילה להקמת ועדת חקירה ובסופו של דבר, להתפטרות ראש הממשלה אהוד אולמרט
	מבצע עופרת יצוקה	דצמבר 2008 – ינואר 2009	במבצע עופרת יצוקה לחם צה"ל כנגד חמאס ברצועת עזה. המבצע נתפס כהצלחה ברמה התדמיתית, לוחמים רבים באו משורות ה'יתנועה', והמבצע התרחש במקום ממנו התבצעה עיקר ההתנתקות.

קידוד המידע ומשתנים:

כלל הידיעות והמאמרים (מקרים) מוספרו וקודדו ע"פ דף הקידוד - מובא בסוף פרק זה.

בשונה ממחקר רגיל של משתנים תלויים ובלתי תלויים, במחקר זה הגורם המשפיע על התנועה הוא המדיניות, הלא היא ההתנתקות. מובן שמדיניות זו אינה *משתנה* אלא היא *נתונה*. ההשערה הבסיסית של המחקר היא שהמדיניות השפיעה על עמדות התנועה, המשתנים התלויים. ליתר דיוק המשתנה התלוי הוא; המרכיב בזהות הנוגע ביחס למדינה.

בנוסף להגדרת הזהות כמשתנה התלוי במדיניות, הוגדרו במחקר זה עוד שתי סדרות משתנים:

א - *הזהות*, שוב במרכיב הנוגע ביחס למדינה, כמשתנה התלוי, במשתנה בלתי תלוי הלא הוא *הזמן*. הזמן לא נמדד בצורה ליניארית אלא בדגימות באירועים הקריטיים שהוזכרו לעיל. כלומר, בכל אירוע קריטי נדגמו העיתונים, וכך נוצרה סידרת נתונים בה האירועים הקריטיים, המייצגים את התקדמות הזמן מחד, ומאידך כשלעצמם אירועים אלו בעלי אופי ומשמעות ייחודיים, מהווים משתנה בלתי תלוי. הזהות שנבדקה ביחס לאירועים ולזמן היא המשתנה התלוי.

ב – לאחר איסוף הנתונים, נדגמו שוב העיתונים, אך הפעם בהפרדה בין המקורות, העיתונים. כך נוצרה סידרת משתנים חדשה: הזהות התנועתית כמשתנה התלוי בזהות הביטאון הבלתי תלוי. השאלה שסידרת משתנים זו באה לענות עליה היא האם ניתן לאבחן תת זרמים בתוך התנועה המתנחלית.

לאור הגדרת המשתנים נבנה גם דף הקידוד, כך שמטרת הקידוד והמדידה היא להראות האם במסגרת התיאורטית שהוצעה יש מענה לשאלות המחקר: האם מדיניות כלפי יעדי תנועה משפיעה על התפתחותה הזהותית של תנועה. האם יש משמעות לזמן ולאירועים על התפתחות הזהות, והאם ניתן לאבחן תת זרמים בתוך התנועה המתנחלית.

בסופו של דבר, מטרת המחקר היא לבחון את השפעת אירוע ההתנתקות כאקט של מדיניות מצד מוסדות המדינה על התפתחות תנועת המתנחלים בהיבט הזהות.

להלן יובאו השאלות המרכזיות מדף הקידוד, לאחר כל תשובה לשאלת קידוד תובא דוגמא לידיעה או מקרה המשקף את התשובה הספציפית. מטרת הבאת השאלות והדוגמאות היא להציג את הפריזמה שלי כחוקר בהתייחסות לשאלת המחקר.

1. עיתון (Paper)

1. מקור ראשון
2. הצופה
3. נקודה
4. בשבע

2. על השינוי שמכתיבה המדיניות בזהות התנועה (למשל, דרך היחס לגאולה) והצפי ליעדים

העתידיים של התנועה

א. הכרח לשנות את הזהות והאידיאולוגיה ו/או היעדים העתידיים

דוגמא: "אנשי הגבעות הינם אידיאולוגים במובן המקובל של המילה.. דבקותם בגבעה שלהם דומה יותר לצומוד הערבי מאשר להתיישבות הציונית... תחושת ניכור כלפי המדינה... הציונות היא אידיאולוגיה שקרסה... עקב חלק מהנחות היסוד שלה... אנשי הגבעות .. כבר פחות מתרגשים בטקסים ממלכתיים... יש כנראה קשר בין דוכני התפילין בשפלה לבין היכולת להיאחז בגבעות שילה" (יפרח, נקודה, נובמבר 2004).

ב. המדיניות מעמידה בספק/משנה מעט את זהות התנועה ו/או היעדים

העתידיים

דוגמאות:

- "יש שלא רואים את העם הפלסטיני כי הארץ מסתירה להם ויש שלא רואים את הארץ כי העם הפלסטיני מסתיר להם... אין הארץ יכולה להתקדש תחת ידינו אלא ע"י כיבוש רבים... לא נעשה הכיבוש הזה (הנוכחי) ככיבוש רבים לכל דבר... ביסוד עמדתי ביחס למתח בין "הארץ" לבין "העם"... עומד היסוד הציוני אמוני דתי..." (גיסר, נקודה, יולי 2004).
- "החיילים התומכים בהתיישבות נדרשים להכריע בין נאמנותם לצבא לבין נאמנותם לאמת האידיאולוגית שלהם... תוכנית ההתנתקות נראית לי סטייה מ...המהלך הציוני" (גולדקלנג, נקודה, פברואר 2005).

ג. זהו עוד מבחן כמוהו היו וכמוהו יהיו/אין צורך בשינוי –

דוגמא: "ואע"פ כן תהליך הגאולה, שכבר התחיל לפני כמה דורות, הולך ונמשך. עם ישראל חוזר לארצו ובונה אותה ומתחזק ומתקומם. אשרי מי שזוכה לראות ולהבין את התהליך ולתרום לו את חלקו" (מלמד, בשבע, 17/2/2005).

3. על היחס לציונות כרעיון לאומי:

1. תם עידן הציונות

"הציונות היא אידיאולוגיה שקרסה" (יפרח, נקודה, נובמבר 2004)

2. יש לבחון/לעדכן את תפקיד הציונות

דוגמא: "תוכנית ההתנתקות נראית לי סטייה מ... המהלך הציוני" (גולדקלנג, נקודה, פברואר 2004).

3. הציונות עדיין קיימת

דוגמא: "עיקר העקרים הוא הריבונות של עם ישראל על מרחבי ארץ חיינו.. ההתיישבות היא רק ענף של הריבונות שהיא העיקר לכן מרגע שמדינת ישראל החליטה באמצעות הכנסת.. העקירה כבר נעשתה.. אי אפשר להבין את פשר התיעוב העמוק אצלנו לשמאל הציוני שהדמוקרטיה שלו תמיד הייתה בנויה על הסדרים מוסכמים בין קבוצות מפלגות ושבטים וגם כל הישגי הציונות והציונות הדתית הושגו בהסכמה איתו..." (בן-נון, נקודה, מאי 2005).

4. על רצף שנע בין תפיסה עצמית בדלנית לבין תפיסה עצמית ממלכתית ("אנחנו מול הם" "שייכות" "חלק מן הממסד" – פנים לכיוון העם או הסתגרות פנימה)... (Collectiveness)

1. בדלנית –

דוגמא - (אדיר זיק 19/8/05 בשבע): "אני עם זה גמרתי. לא רוצה לשמוע יותר על ציונות. לא רוצה להיות מזוהה עם זהבה גלאון, ציפי לבני, יוסף לפיד, אבשלום וילן, פרס וביילין... אם הם ציונים, מה לי ולהם??" (זיק, בשבע, 19/8/2005).

2. מעורב –

דוגמא: "כשם שאסור להעמיד למשאל עם את השאלה אם יש לבטל את הדמוקרטיה.. כך אין לשאול את העם היהודי אם הוא חפץ בארץ ישראל..." (העצני, נקודה, נובמבר 2004).

3. ממלכתית –

דוגמא: "מדינת ישראל מספיק חשובה כשלעצמה גם בלי להיות ראשית צמיחת גאולתנו.. היא חשובה לא פחות מארץ ישראל" (נבון, נקודה, נובמבר 2004).

ממצאים

א.

התופעה הכללית העומדת למחקר בעבודה זו היא ההשפעה שיש למדיניות על התפתחות תנועה, בעיקר בהיבט הזהותי. כזכור, מחקר רב ושפע תיאורטי קיימים באשר למודלים של התפתחות תנועה אולם ההשפעה של מדיניות ככלי ביד השחקן המתחרה/משלים לתנועה, כלומר המדינה או הממשלה, בשדה הציבורי נידון אך מעט.

במוקד התפתחות תנועה לאור מדיניות נבחן במחקר זה ההיבט הזהותי. כלומר, האם וכיצד השפיעה מדיניות של ממשלה על זהות התנועה. זהות התנועה היא מכלול העמדות והאידיאולוגיות כלפי המציאות וכלפי השחקנים האחרים בזירה הציבורית, בכלל זה המדינה. יתרה מכך, זהות התנועה היא הפריזמה שדרכה רואה התנועה את העולם, דרכה היא מפרשת ומעצבת מציאות, וממילא לאור פריזמה זו התנועה בוחרת להתעמת עם מציאות, עם מדיניות ועם המדינה.

השאלה הספציפית שמחקר זה מבקש לברר היא כיצד השפיעה ההתנתקות על יחס המתנחלים למדינה. באופן כללי, כאמור, השאלה היא כיצד משפיעה מדיניות על זהות תנועה. במקרה שלנו המדיניות היא ההחלטה והביצוע של ההתנתקות. שאלת הזהות אינה נבחנת לגבי כל מרכיביה אלא רק באספקט של יחס התנועה למדינה.

מעבר לשאלת השפעת ההתנתקות על זהות תנועת המתנחלים עולות במחקר זה מספר שאלות משניות:

באופן כללי, האם חל שינוי לאורך הזמן בזהות התנועה בעקבות ההתנתקות. וביתר פירוט: האם יש הבדל בזהות התנועה בין התקופה שלפני ביצוע ההתנתקות לבין התקופה שלאחריה.

האם ניתן לציין אירועים שונים על ציר הזמן שהשפיעו בצורה ייחודית על זהות התנועה.

האם ניתן להבחין בקולות מובחנים בתוך התנועה המתנחלית והאם ניתן להצביע על עיתונים כמייצגי זרמים אידיאולוגיים מסוימים.

מבנה הפרק וניתוח הממצאים יעשה בצורה הבאה:

ראשית אציג את המשתנים שהוזכרו בפרק המתודולוגי בהרחבה ואת משמעותם בהקשר לשאלות המחקר.

לאחר מכן אציג את הנתונים, הממצאים. במסגרת הצגת הממצאים יובא דיון קצר לגבי כל שאלה משאלות המחקר.

סדר הדיון בשאלות הינו קודם כל השאלות הכלליות לגבי התנועה ככלל, דהיינו – התנועה כאורגן אחד ללא אבחנה בין פלגים שונים ודקויות. לאחר מכן יידונו אותן שאלות המחקר באבחנה לפי עיתונים.

בסיום הדברים יובא דיון מסכם של הנתונים והעבודה בכלל.

ב.

בראשית הצגת הממצאים אדון בשאלה העומדת בבסיס העבודה – האם אכן חל שינוי בזהות המתנחלית לאור ההתנתקות. במילה "זהות" בשאלה זו כוונתי אינה רק להיבטים הממלכתיים והיחס לציונות אלא זהות במובן הרחב, הכולל אמונות, אידיאולוגיות ויעדים עתידיים. כזכור, שאלה זו, כמו יתר שאלות המחקר, נבדקה לאור התבטאויות המתנחלים עצמם. אין כאן ניסיון להעריך בצורה אובייקטיבית אם חל שינוי לאור טקטיקות ואסטרטגיות של התנועה, כלומר לנסות להתבונן בדרכי הפעולה של המתנחלים ולהסיק מהם על הזהות. לעומת זאת, במחקר זה הניסיון הוא לבחון את השאלה בצורה סובייקטיבית, כלומר דרך עיניהם של המתנחלים עצמם. כביכול שאלת המחקר היא האם המתנחלים חושבים ומדברים על שינוי שחל בזהות תנועתם.

אכן, ההתנתקות היוותה איום משמעותי לציבור הציונות הדתית בכלל ולמתנחלים בפרט, מכמה היבטים. כך למשל כותב עמנואל שילה: "הרטוריקה של דורנו מציבה בראש סולם הערכים את זכויות האדם וזכויות הפרט, אז הבה נדבר עם הדור בשפתו. שום מדינה אינה רשאית להחליט ברוב דמוקרטי להמיט חורבן על רבבות אזרחיה, להחריב את בתיהם ולהפוך אותם לפליטים. כל עוד הם מתנגדים לכך, המדינה אינה יכולה לכפות זאת עליהם, כפי שאינה יכולה לכפות עליהם להמיר את דתם או למסור את ילדיהם לאימוץ. אזרחים שנשלחו בידי אריאל שרון ומגדלים ביש"ע דור שלישי הם לא איזה יו-יו שניתן לשחק בו ולהזיזו שוב ושוב בהתאם לגחמה האחרונה של השליט. העקירה נוגדת זכויות יסוד. והעקירה היא גם גזענית, שהרי איש אינו מדבר אלא על עקירה של יהודים" (שילה, בשבע 5/2/2004).

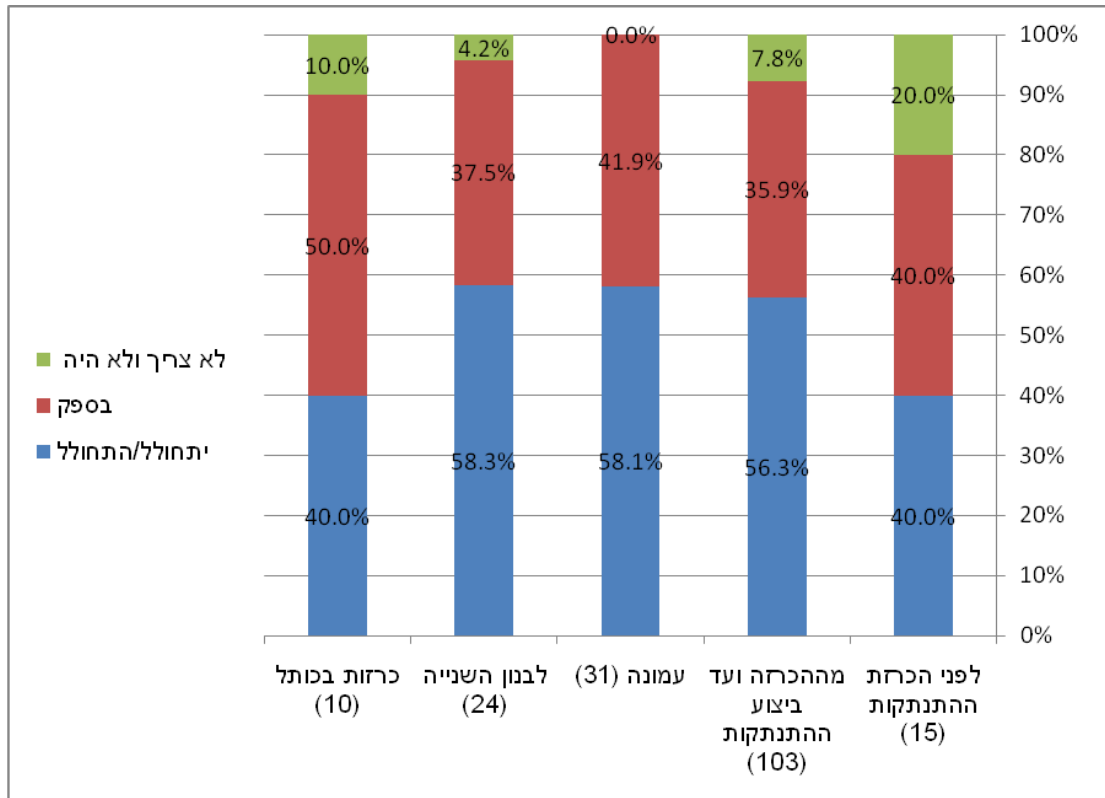
בדבריו של שילה אנו מוצאים איום רב פנים – ראשית, אותה "רטוריקה של דורנו". החברה הדומיננטית המקיפה וחיזונית לציבור המתנחלי דוברת שפה, ומחזיקה במערכת ערכים שמאיימת על זהותו של הכותב. אולם, באורח מעט אבסורדי, שילה משתמש באותה מערכת ערכים, עם שהוא מוצא לכך צידוק: "הבה נדבר עם הדור בשפתו". האיום הערכי מתקשר להיבט הזהותי של המתנחלים שהשתנה לאור ההתנתקות.

שנית, האיום הפיזי – "חורבן על רבבות אזרחיה". שילה מייצג אלפי תושבים שעומדים להתפנות מבתיהם ומודאגים מכך.

בדבריו של נועם ארנון אנו מוצאים איום זהותי ברמה אחרת, איום החורג מציבור המתנחלים ומתייחס ישירות למדינה: "הסכנה השנייה היא לקיומנו כמדינה יהודית: כשממשלה מתנפלת על אזרחיה ויישוביה ועוקרת אותם באכזריות, זהו הרס עצמי שהמדינה לא תוכל לעמוד בו. ההרס המוסרי והאנושי הזה מהווה סכנה למדינה כמדינה יהודית" (ידיעה של חגית רוטנברג, בשבע 18/3/04). כלומר, האיום שיוצרת ההתנתקות הוא על אופייה של המדינה, והמאבק אותו עומדים המתנחלים לנהל הוא מאבק על דמותה של המדינה.

האיום הממשי, הן הפיזי והן הזהותי, יכול להוות מנגנון שדרכו תשתנה זהות התנועה. האם אכן השתנתה הזהות בעקבות המדיניות, זאת הייתה השאלה המשנית הראשונה שנבדקה.

תרשים מספר 1 - שינוי זהותי (בסוגריים מצוינים מספר המקרים שקודדו)

ניתוח הנתונים מתרשים 1 - שינוי זהותי

העמודות מייצגות באחוזים בולטות של עמדה מסוימת ביחס לשאלה האם חל שינוי בזהות המתנחלים. שלוש עמדות מוצגות, והן נבחנו בחמישה מועדים/אירועים שונים, תיארוכי האירועים ומשמעותם הוזכרו לעיל בפרק המתודולוגי.

המגמה העולה מן התרשים (והממצאים) היא כי אכן כפי שניתן היה לשער לאחר ההתנתקות גוברים הקולות, המחשבות וההתבטאויות בקרב המתנחלים הגורסים כי חל שינוי או שצריך לחול שינוי בזהות המתנחלית. השינוי הזהותי השתנה בשני אופנים: ראשית הקולות הקוראים לשינוי התגברו באירועים שמההתנתקות והלאה, ביחס למה שהיה טרם ההתנתקות – כלומר בהשוואה לאורך ציר הזמן. שנית, הקולות הקוראים לשינוי התגברו על חשבון הקולות של "אין שינוי" או של "ספק בשינוי" – כלומר בהשוואה באותו אירוע בין שלושת הצבעים (השוואה אנכית בתרשים 1), למעט באירוע הכרזות בכותל.

להמחשה, אביא דוגמא להתבטאות המחייבת שינוי זהותי - מרדכי ברויאר: "הציונות של הרצל באה לגאול את העם היהודי באמצעות הקמת מדינה יהודית ואילו הציונות שלנו באה לגאול את ארץ ישראל באמצעות הקמת מדינה לעם היהודי. זה.. רעיון אחר לחלוטין.. נראה שכל המשנה ידו על התחתונה... זה קרוב לשנה היחס שלי לציונות ולמדינה הוא במשבר.. עצם קיומה של מדינת ישראל מוטלת בספק" (ברויאר, נקודה, ינואר 2005). ברויאר דן במשמעות הרעיון הציוני לדידו, ושאלה זו החריפה בשנה שלאחר פרסום תוכנית ההתנתקות. בכל מקרה היחס שלו למדינה הוא במשבר. כנראה, תוצאתו של האיום שחוללה ההתנתקות. זוהי דוגמא טובה לכך שההתנתקות הביאה לשינוי משמעותי בזהות התנועה, בפרט ביחס למדינה.

דוגמא חריפה ודרמטית יותר נמצאת בדבריו של יובל שרלו. דוגמא זו מייצגת את המגמה המרכזית בשינוי הזהותי: "עוד ועוד סימנים המעידים על כך שהברית בין הציונות הדתית לבין מדינת ישראל הולכת ונסדקת" (שרלו, נקודה ינואר 2005).

ג.

זהותם של המתנחלים השתנתה לאור ההתנתקות. אך האם היה זה שינוי ושבר חסר תקנה או עוד אירוע שאחריו, ואחר שהזמן יעבור יחזרו הדברים ל'תיקונם', מבחינת הזהות המתנחלית.

לשון אחר, השאלה הבאה שתידון היא: כיצד השפיע הזמן שחלף מאז ההתנתקות על תפיסת הייחוד של התנועה בתוך החברה. בפרק המתודולוגי הובהר כיצד שימשו האירועים הקריטיים שבהם נדגמו הביטאונים כנקודות ציון על ציר הזמן למטרות המדידה הכמותית.

בתפיסת התנועה את עצמה ואת ייחודיותה יכולים להיות שני קטבים:

מצד אחד ממלכתיות – הזדהות עם החברה, עם העם, וראיית התנועה את עצמה כחלק אינטגרלי מהסביבה. ממלכתיות מובילה בד"כ לקבלה והזדהות עם מוסדות המדינה והחלטותיהם, גם אם אינן עולות בקנה אחד עם ערכי התנועה.

מהצד השני בדלנות, שכשמה כן היא, תפיסה של התנועה כנבדלת מהחברה הכללית ומהעם, ממילא מובילה לחוסר קבלה של מוסדות המדינה והחלטותיהם, בעיקר ובגלוי כאשר ההחלטות נוגדות את ערכי התנועה.

דוגמא לקטבים הממלכתי מכאן והבדלני מאידך מופיעה בסקירה של ענת רוט, המספרת על "שני קטבים במנהיגות ביש"ע (ש)מדברים על הרתעה. כל אחד מהם מדבר על הרתעה מסוג אחר". קוטב "אחד... (מדבר) על הרתעה פוליטית. והשני על הכרעה לוחמנית המבוססת על מאזן אימה" (רוט, נקודה, ספטמבר 2006).

לדברי רוט, על כפות המאזניים מונחת השאלה בעלת שני הערכים המעצבים של המתנחלים, שלמות הארץ המייחדת אותם כתנועה, ושלמות העם המאפיינת אותם כתנועה בעלת אספירציות לאומיות דתיות. בדבריה: "השיח שמתנהל בשנה האחרונה אינו מצליח לתת מענה לשאלה איך שומרים על שלמות הארץ מבלי לפגוע בשלמות העם והמדינה" (רוט, נקודה, ספטמבר 2006).

רוט מציינת בצורה פרסונאלית את הצדדים השונים: "מצדדי הגישה הראשונה... הרב אלי סדן, הרב שלמה אבינר, הרב יעקב אריאל... (שמטרתם) ליצור הרתעה פוליטית... שיהעם לא ייתן. כפייה על השלטון בכוח הזרוע... עומדת בניגוד לתפיסתם האידיאולוגית... (הם מחזיקים ב) אמונה עמוקה בכך שההתחברות לעם והשמירה על שלמות הצבא והמדינה הם ערכים שאינם נופלים בחשיבותם מהשמירה על שלמות הארץ.

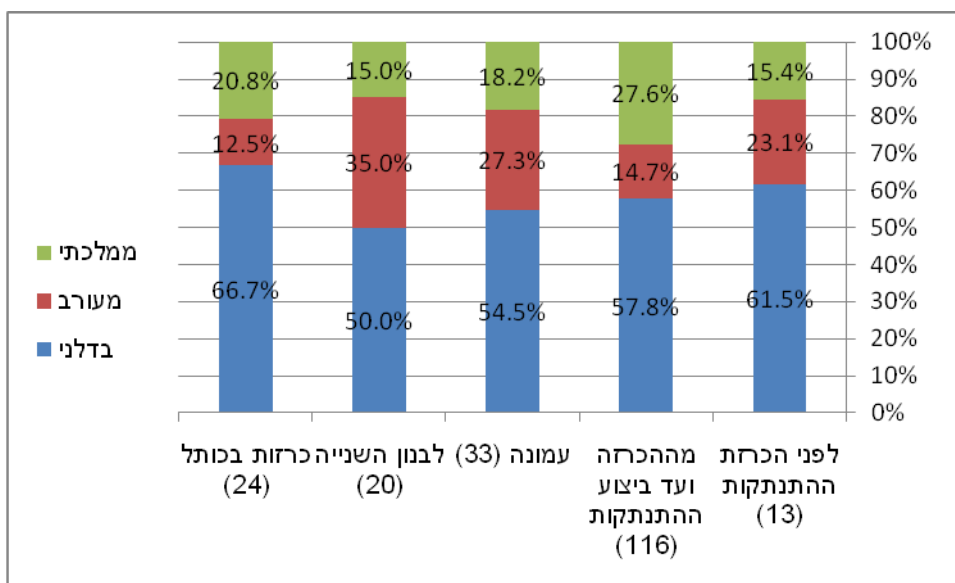
(ב)גישה השנייה... (מצדדים) הרב דב ליאור, הרב אליקים לבנון, הרב זלמן מלמד... (לדבריהם) השבר התרבותי העמוק שבו שרויה החברה הישראלית... (מסמל) את מותה של הציונות החילונית" (רוט, נקודה, ספטמבר 2006)..

רוט אינה אדישה למחלוקת ומכריעה באשר לשאלה איזו גישה מצויה יותר בקרב החברה שלה: "הציונות הדתית היא רובה ככולה ממלכתית".

נשים לב שהסקירה נכתבה בחודשים שלאחר מלחמת לבנון השנייה. מלחמה כנגד אויב חיצוני יכולה ללכד סביבה תנועות ופלגים נבדלים בתוך חברה, ועדיין, מספרת רוט על מאזן אימה.

בנוסף לשני הקטבים: ממלכתיות ובדלנות, שאליהם קודדו הידיעות, הוספתי קטגוריה של יחס מעורב לסוגיית הייחודיות של התנועה.

תרשים מספר 2 - בדלנות מול ממלכתיות (בסוגריים מופיעים מספר המקרים)

ניתוח הנתונים מתרשים 2 – כיצד השפיע הזמן על תפיסת הייחודיות של המתנחלים

כמה ממצאים עולים בבירור מהתרשים :

1. למעט אירוע הכרזות בכותרת - האירוע הרחוק ביותר בזמן מההתנתקות, שיא הבדלנות

היה בשיח שקדם להתנתקות (כזכור, לפני שנודע בכלל שיש תוכנית מדינית שכזו).

למרות שלעיתים נדמה כי ההתנתקות הייתה אירוע קריטי ששינה את פני התנועה (אם לא את פני החברה בארץ), הרי שהדוגמא להלן מהימים שלפני הכרזת ההתנתקות, כלומר עוד טרם יצאה לאוויר העולם, ממחישה את רמת הבדלנות באותם ימים.

רקע - עוד טרם ההתנתקות וגם אחריה עלה היישוב מיגרון כיישוב שמועמד לפינוי. על כך כתב שלמה קניאל: "מדינת ישראל דומה למשפחה על סף פירוק...יש בי תחושה חזקה של סכנה קיומית בעולם עוין ומנוכר...אנחנו במצב מלחמה מאז תחילת הציונות" (קניאל, נקודה דצמבר 2003).

קניאל ממשיך ומפרט את התיזה שבשמה טוענת תנועת המתנחלים שהינה לגיטימית: "איננו כובשים אלא משחררים.. הארץ שייכת לנו מכוחו של האל".

דוגמא מצוינת להיות זהות התנועה כלי בעיצוב המציאות היא בהמשך דבריו של קניאל:
"יש לארץ ישראל מקום מרכזי במימוש ייעודו של עם ישראל וההתיישבות בישי"ע היא
המרכז של המרכז..."

עדיין מתקיים, עם זאת, לדברי קניאל: "קונפליקט בין יהדותי לבין 'דת הדמוקרטיה'..."
ביטוי לקונפליקט הוא תהליכי השנים האחרונות: "תהליכי השנים האחרונות מערערים
את חוסנה של תפיסת הממלכתיות הדתית.. (למשל) מתן חבלי ארץ ישראל לערבים,
נטישת קבר יוסף. אם יבוא פינוי, (הפינוי) יאיץ את התהליך ויהיה מעין הוכחה לנסיגתה
של הגאולה ולהיעדר הקדושה מהמדינה".

מעבר לקונפליקט קניאל גם מצביע על ההכרעה הברורה שלו בשאלת הזהות: "נכון...
לשמור על ערכי התורה והארץ על חשבון העם.. מדינה המחליטה לתת שטחים ונשק
לאויביה מבצעת מעין 'בגידה לאומית'" (קניאל, נקודה דצמבר 2003).

החשיבות של דוגמא זו, יחד עם ממצאי המחקר היא בכך שהיא מראה כי השיח הבדלני
של ימי טרום (הכרזת) ההתנתקות, היה לא פחות חריף מאשר בימי אירוע ההתנתקות
עצמו.

עדיין, עם זאת, בימי ההתנתקות ואחריה אנו מבחינים באחוז ניכר של שיח בדלני, שהגיע
לשיאו באירוע הכרזות בכותל.

2. שנית – ללא יוצא מן הכלל, השיח הממלכתי הדומיננטי ביותר חל בעת אירוע

ההתנתקות, קרי, מרגע שהוכרז על התוכנית, דרך הקמפיינים לעצירתה ועד ליישומה.
כלומר, למרות שמעת הכרזת ההתנתקות ועד ליישומה האיום על תנועת המתנחלים היה
מוחשי, והשיח הבדלני היה דומיננטי, צמח לו באותה עת שיח ממלכתי, שאמנם היה
מועט ביחס לשיח הבדלני, אך היה הגבוה מבין שאר האירועים בהם נדגמו הידיעות.

3. שלישית – שיח מעורב או ספקני. שיח כזה היה מועט מאוד בעת אירוע הכרזות בכותל.

כביכול, מעת שהניפו חיילי שמשון את הכרזות בדבר נכונותם לסרב פקודה לא נותר
לכותבים אלא להזדהות או להתנגד להצהרה.

נזכיר - המסגרת התיאורטית עסקה במנגנון האיום כמפתח ומשנה זהות תנועתית, והצביעה על ההשפעה המעשית שיש למדיניות על זהות תנועה, בעיקר ביחסה למדינה. בנוסף, דנו בפרדוקס שיש לכל תנועה בהיבט הייחודי בדלני שלה: הבדלנות לעומת הצורך בהכרה ואישור מצד החברה והזהות הדומיננטית. עוד הזכרנו את הדרך ה'קלה' להתרת הפרדוקס, הלא היא פרישה וחוסר אכפתיות מהחברה הדומיננטית.

הממצאים לעיל אינם משתלבים במסגרת התיאורטית. האיום שימש אמנם כמנגנון להתפתחות הזהות, אך בניגוד לטענה התיאורטית לפיה ככל שהאיום המעשי על הישג התנועה יביא אותה לזהות בדלנית ופורשת - ההיפך הוא הנכון. כאשר האיום הפך לממשי ירד השיח הבדלני, ובשיא ממשותו של האיום הייתה הדומיננטיות הגבוהה ביותר לשיח ממלכתי. זאת, בניגוד מסוים לעולה מהמסגרת התיאורטית.

ההסתייגות היחידה לניגודיות למסגרת התיאורטית היא שהתמונה העולה מהממצאים תקפה לגבי כלל הידיעות מכלל העיתונים. כלומר, במחקר זה נתפשת תנועת המתנחלים כגוש אחד ללא וריאנטים וניואנסים. בשלב זה של הדיון אין פילוח של עמדות לפי עיתון. התמונה העולה מהממצאים ענינה בתנועת המתנחלים כגוש אחד.

נביט כעת בתרשים השלישי להמשך הדיון בממצאים.

ד.

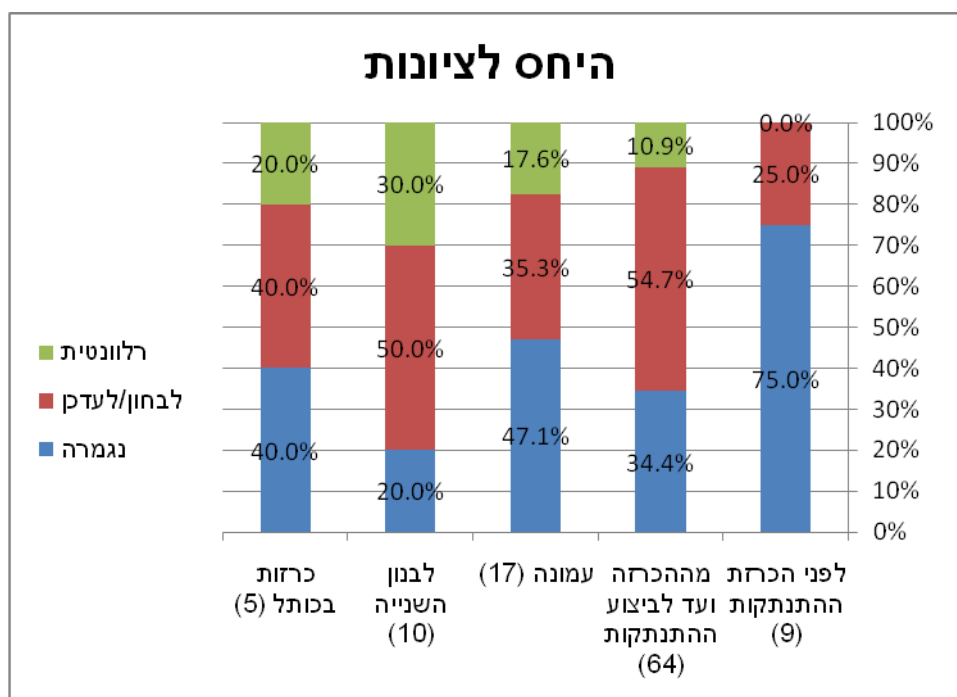
השאלה הבאה אותה בדקתי היא: כיצד השפיעו הזמן ואופי האירועים על יחס המתנחלים לציונות כרעיון הלאומי של מדינת ישראל. להבדיל מהשאלות הקודמות שאלה זו מהווה הצהרה זהותית ישירה של התנועה. כלומר, איננו בוחנים שינוי או בדלנות (מה לא) אלא עמדה ברורה ביחס לציונות.

בשאלה זו היחס לציונות הינו במובנה כרעיון המארגן הלאומי של מדינת ישראל. כלומר, לא היחס למושג הציונות ההיסטורי, האידיאולוגי או הפילוסופי - אלא היחס לרעיון, שבשמו ומכוחו קמה, ועדיין מתיימרת לשאת, מדינת ישראל. למרות המימד הרעיוני שבשאלה קל היה לאבחן בעיתונות את היחס לציונות במובן זה. האם הציונות כרעיון לאומי עודנה רלוונטית, האם יש לעדכנה או שלגבי תנועת המתנחלים, פג תוקפה.

עד כמה הרעיון הציוני העסיק את אנשי התנועה בהקשר למדיניות ההתנתקות ניתן לראות בציטוט הבא. בידיעה מאת חגית רוטנברג היא מצטטת את פרופסור אריה אלדד שמזכיר בפיסקה אחת את המילה ציונות ארבע פעמים :

"גם אם שרון יודח מחר בבוקר, הנזק העצום כבר נגרם. כאשר הוא קורא לעם 'כובש', קורא להשמיד יישובים, כשזה מגיע משרון זה משמיט את כל הבסיס המוסרי של הציונות. במהלך זה בא הקץ על הציונות החילונית. מי שבעיניו ישראל היא מכשיר גיאופוליטי ליישום הציונות, אומר למעשה שכל בניין הציונות המדינית פשט את הרגל. אחרי שרון תישאר לעם ישראל רק היהדות, שתאמר שארץ ישראל היא ערך בפני עצמו, ולא מכשיר" (רוטנברג, בשבע 18/3/2004) (דגשים שלי, י.ח.). נוכחים בפיסקה זו : איום פסי על יישובים, מוסריות הציונות, יהדות וארץ ישראל. כלומר, המתח הזהותי שמחוללת ההתנתקות הוא עצום, ונוגע ברעיונות היסוד של החברה הישראלית ומדינת ישראל.

תרשים מספר 3 - היחס לציונות

שלושה ממצאים בולטים עולים מהתרשים :

1. הבולטות המקסימלית באופן מובהק, 75% לפני הכרזת ההתנתקות, לעומת 47% של הבולטות השנייה בערכה באירוע עמונה, של השיח, לפיו ה'ציונות' הסתיימה, נמדדה לפני ההתנתקות. כלומר, משעה שהחלה ההתנתקות - ירד השיח ה'מסיים' את הציונות. בזמן ההתנתקות עצמה הבולטות של שיח זה היא הרביעית מבין חמשת האירועים. למינימום הגיע שיח סיום הציונות בעת מלחמת לבנון השנייה. נתון שניתן להסביר, ללא קשר למסגרת התיאורטית, בכך שמלחמה כנגד אויב חיצוני מלכדת ומאחדת, גם בלי להיכנס לדומיננטיות של החיילים והקצינים מקרב התנועה בצה"ל ולמקום של הצבא בזהות התנועה, שהם נושאים למחקר נפרד.

2. לגבי השיח הרואה את הציונות כרלוונטית, המינימום (0) הוא לפני ההתנתקות, והמקסימום הוא בעת מלחמת לבנון השנייה.

3. לגבי השיח שלפיו יש לבחון או לעדכן את תפקיד הציונות הבולטות המקסימלית הוא בעת אירוע ההתנתקות.

בדומה לממצאים מתרשים מספר 2 לגבי היחודיות והבדלנות, גם הממצאים מתרשים מספר 3, 'היחס לציונות כרעיון הלאומי של מדינת ישראל', מעידים כי בטרם היות האיום ממשי, כלומר לפני ההתנתקות, היה היחס המדיר והמתבדל – תם עידן הציונות – דומיננטי. אולם ברגע שהפך האיום לדומיננטי שקע שיח זה. למעשה, בעת התרחשות האירוע המכונן, האירוע הקריטי בשפה התיאורטית, ירד השיח המדיר למינימום ביחס לאירועים האחרים, למעט אירוע מלחמת לבנון השנייה.

כך גם לגבי השיח הרואה את הציונות כרלוונטית, כשהאיום היה ערטילאי היה שיח זה אפסי, אולם ככל שהקונפליקט התפתח ונעשה ממשי, השיח שמאמץ אל ליבו (בשנית) את הרעיון הציוני תפס תאוצה ונעשה דומיננטי. שוב, הדברים אינם עולים בקנה אחד עם המסגרת התיאורטית.

לגבי הצורך בבחינה או בעדכון של הרעיון הציוני, שיח שמטיל ספק אך לא מדיר, הדומיננטיות הייתה כאמור בעת אירוע ההתנתקות, דבר שאינו מנוגד, אך גם לא מתבקש, מהמסגרת התיאורטית.

ה.

עד כאן עסקנו בתנועת המתנחלים כתנועה אחת ללא דקויות. שאלת הזהות נידונה לגבי התנועה כתנועה הומוגנית. באופן סכמטי - המשתנה התלוי היה הזהות, והמשתנה הבלתי תלוי היה ציר הזמן והאירועים שחוללו התבטאויות ומחשבות.

מכאן ואילך נדון בשאלה האם ניתן לפלח את תנועת המתנחלים לפי חתך של אמונות ודעות. ליתר דיוק, האם ניתן להצביע על עיתון כמבטא תפיסות עולם ייחודיות בתוך עולם האמונות והדעות המתנחלי.

באופן סכמטי – שוב, המשתנה התלוי הוא הזהות, אך הפעם המשתנה הבלתי תלוי הוא מקור הידיעות, כלומר העיתון.

בדיון זה נתמקד במרכיב זהות אחד – הייחודיות (בדלנות מול ממלכתיות) ונבחן את השתנותו בין העיתונים לאורך הזמן.

הערות מתודולוגיות:

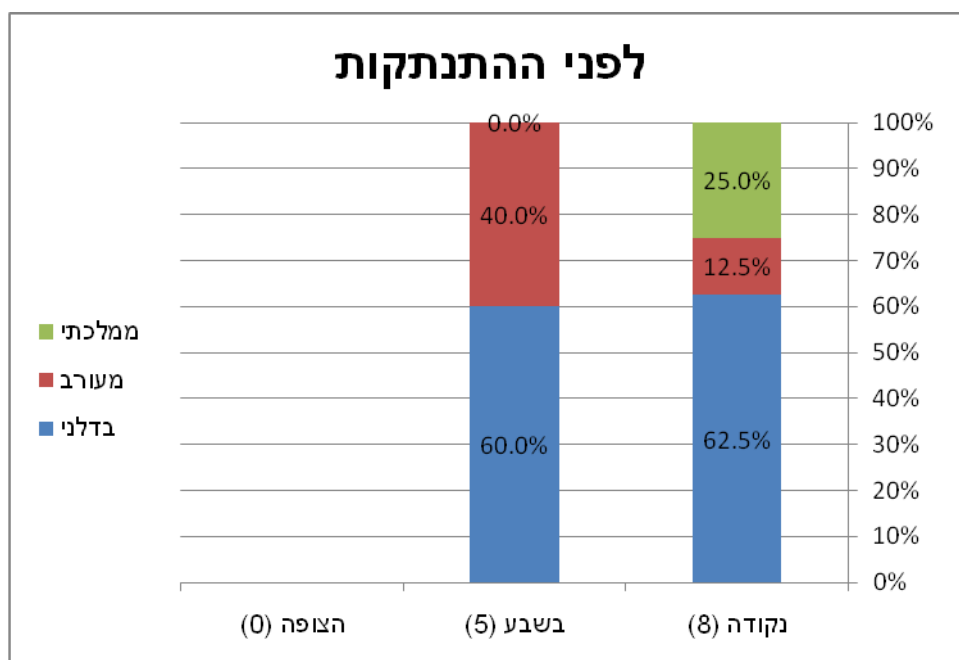
לא בכל עיתון היה מספר מספיק של ידיעות על מנת להחיל עליהם תרשים וניתוח, או שלא היו מספיק ידיעות לגבי אירוע מסוים. למרות זאת, בתרשימים מופיעים כל העיתונים, לעיתים לצד הסיפורה 0 בכמות המקרים/ידיעות. לכן, כתוצאה מהחוסר בידיעות, התשובה לשאלה זו של המחקר היא חלקית.

מצד שני, במקומות שלא היו מספיק ידיעות מעיתון מסוים, התופעה כשלעצמה מעוררת סימן שאלה. האם המחסור בידיעות מעיד על העדר עמדה בנושא מסוים, או דווקא על עמדה מובנת מאליה. שאלות אלו ואחרות הן משמעותיות ביותר אך לא יידונו במסגרת מחקר זה.

להלן יובאו מספר תרשימים המנתחים את הפילוח התנועתי לפי עיתונים.

בתרשימים להלן השוואת העיתונים, בעיקר 'נקודה' ו'בשבע', בהיבט השיח הייחודי (ממלכתי/ בדלני). התרשימים מסודרים לאורך ציר הזמן. לאחר כל תרשים אעיר הערה אם יש צורך, ובסוף התרשימים (סוף האירועים) אנתח את העולה מהתרשימים.

השוואת עיתונים בנושא הממלכתיות

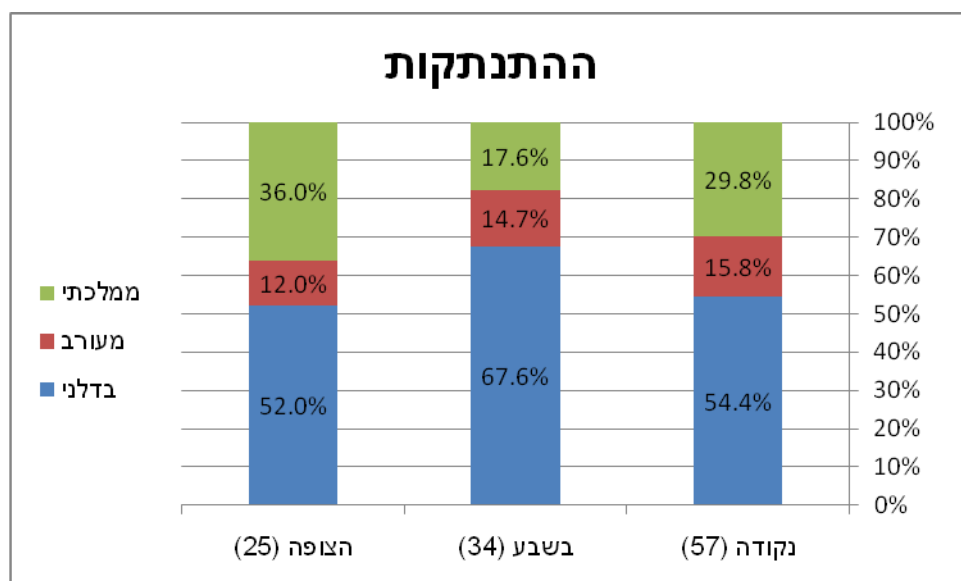
כפי שניתן לראות, לפני ההתנתקות לא הייתה התייחסות רבה לשאלת הייחודיות התנועתית. במעט שהיה, היה רוב בדלני. זאת למעט בעיתון הצופה, שם לא עלתה השאלה כלל!

כך למשל בעיתון 'בשבע' כתב עמנואל שילה: "מועצת יש"ע טועה כאשר היא מנסה להבטיח את עתיד ההתיישבות בהתחננות לדעת הקהל ובאמצעות צעדים מגוחכים כמו גילוח זקנים (גילוי נאות: כותב טור זה הוא בעל זקן). אסור שההתנחלות בלבבות תהפוך למטרה העיקרית, על חשבון הישרדותה של ההתיישבות. גם אם יעלה לנו הדבר באיבוד אהדה זמני, יש להודיע - כדברי אריאל שרון כשממשלת רבין זממה לעקור את היישוב היהודי בחברון - ששום יישוב לא יפונה משום שאנו נהיה שם, נעמוד מול חיילי צה"ל בידיים ריקות אך בנחישות, ופשוט לא נאפשר לזה לקרות. לא תהיה נסיגה, ולא כסיסמה ערטילאית נוסח ימי ימית, אלא משום שאנו נמנע אותה -

לא באמצעות נשק חלילה אבל בהחלט בהתנגדות פיזית נחושה. אפילו את חבל ימית הקטן והצעיר לא ניתן היה לעקור אילו תושביו המקוריים היו מגלים התנגדות נחושה כמו בגן הירק של נאות סיני. הם בחרו לקבל את הדין, לקחת את הפיצויים וללכת. אנחנו בוחרים אחרת, ואנחנו רבים עשרות מונים וגם הרבה יותר מושרשים בקרקע. אם יהיה ברור שכך ננהג, התגובה הראשונית תהיה התנפלות פוליטית ותקשורתית, אך בתוך זמן לא ארוך הרעיון של הרס ההתיישבות יהפוך ללא מעשי וירד מסדר היום, כי אין בישראל כוח צבאי שיכול להתמודד עם משימה שכזאת" (שילה, בשבע, 26/7/03). ניכר בדוגמא זו שגם טרם ההתנתקות איום פינני יישובים היה מוחשי. מניסיון העבר של ימית בוחר שילה לנקוט בשיטת התנגדות שמתבטאת בעמידה אל מול חייל צה"ל. החיילים מצד אחד והמתנחלים מהצד האחר. לשילה גם לא מפריע שהתגובה תהיה התנפלות על התנועה. דוגמא זו ממחישה את השיח הבדלני שלא מתבייש ולא מפחד למקם את עצמו אל מול הגורמים המדינתיים (הממלכתיים).

הערה לגבי (חוסר) הממצאים מעיתון הצופה – ההסתייגות מחוסר הממצאים לגבי הצופה היא שיטת האיסוף שבעיתון זה, בניגוד לאחרים, לא הייתה קריאת כל גיליונות אלא ע"פ מילות מפתח באתר העיתון. גם טווח הזמן של פעילות האתר הוא זמן מועט לפני התחלת אירוע ההתנתקות. לכן, ניתן לומר שבטווח קצר של בדיקה לא עלתה שאלת הייחודיות בעיתון הצופה.

2.

כזכור, עם ההכרזה על ההתנתקות בבחינת "תחילת האירוע" ועד ליישומה – "סוף האירוע", הזרם הממלכתי קיבל עוצמה ביחס למה שהיה בעבר. ניתן לראות בתרשים האחרון שהעיתון המוביל בזרם הממלכתי הוא 'הצופה', העיתון 'בשבע' מקצין את בדלנותו, עם שהוא מבליט ממלכתיות יותר מבעבר, כמו המגמה הכללית. 'נקודה', בתווך בין 'הצופה' ל'בשבע', מקטין מעט את הבדלנות ומבליט מעט את הממלכתיות.

דוגמא לממלכתיות של הצופה, כמו גם המחשה לשאלה את קולם של מי נשא עיתון זה בימי ההתנתקות, היא בידיעה המביעה עמדה בדלנית בגילוי דעת בנושא תוכנית ההתנתקות שפרסמו כותבים רבני יש"ע: 'אנו קוראים לכל הנוגעים בדבר - אזרחים שוטרים וחיילים - לא לתת יד לחורבן יישובים יהודים, מעשה תועבה שהוא גם איסור חמור וגם מנוגד לעקרונות החוק והמוסר הבסיסיים"' (רבני יש"ע, הצופה, 25/6/2004). אולם מיד לאחר העמדה הבדלנית מופיעות התגובות (שתיים) לעמדה זו:

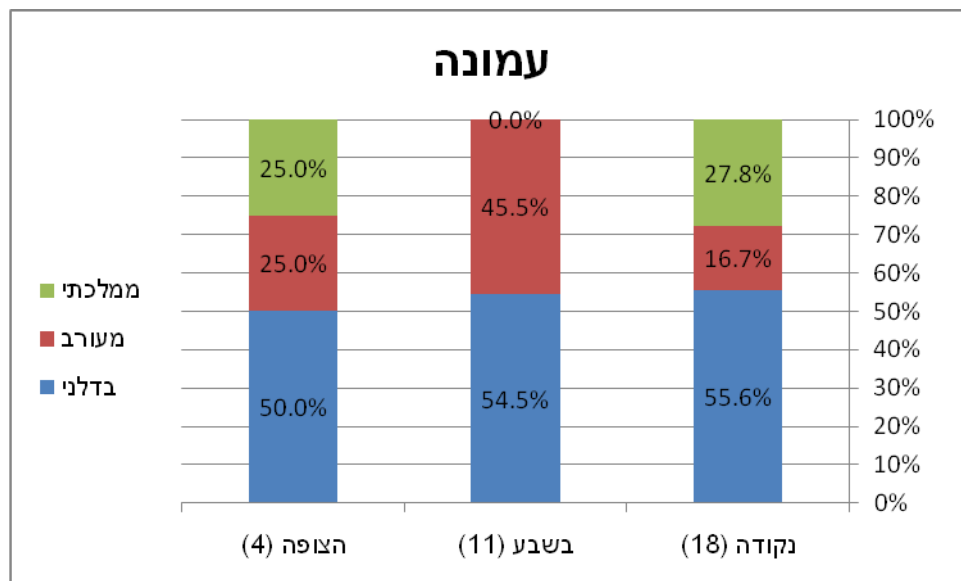
"אתמול אמר (אפי) איתם (ח"כ מטעם המפד"ל באותה עת - י.ח.). בתגובה: 'מיטב בניה של התנועה ממלאים את השורות ביחידות המובחרות ובשדרת הפיקוד, ולמרות שכבר עמדו בדילמות קשות, החיילים לא סירבו פקודה. המתיישבים מגוש קטיף ויהודה ושומרון הם לא אויבי המדינה. את תפקיד הפינוי, אם יהיה כזה, צריך להעביר לידי המשטרה. חיילי צה"ל נשבעים אמונים כדי להגן על המדינה ולא לעסוק בנושאים שנויים במחלוקת.

ממועצת יש"ע נמסר בתגובה: "מועצת יש"ע מזהירה כי עקירת ישובים הינו פשע היסטורי, מוסרי ובלתי חוקי, אולם סירוב פקודה הינו סכנה קיומית למדינת ישראל. אין לסרב פקודה, ויש להוציא את סוגיה זו ואת רעיון הטרנספר של יהודים או ערבים מהשיח הציבורי" (הצופה, 25/6/2004).

מעבר לעמדות הממלכתיות שעולות מהידיעה – סירוב פקודה הינו סכנה קיומית – ניתן להבחין בשני ממצאים מעניינים: הראשון – חוסר היכולת לבטא את הממלכתיות כעמדה בפני עצמה אלא ללוות אותה בשלילת העמדות המאיימות. איתם, למשל, מחפש דרך להוציא את צה"ל מהסיפור, ומועצת יש"ע מכניסה לעמדה את ההתנגדות לטרנספר.

השני – היות 'הצופה' כלי ביטוי (אם לא שופר) של הממסד: המפד"ל ומועצת יש"ע.

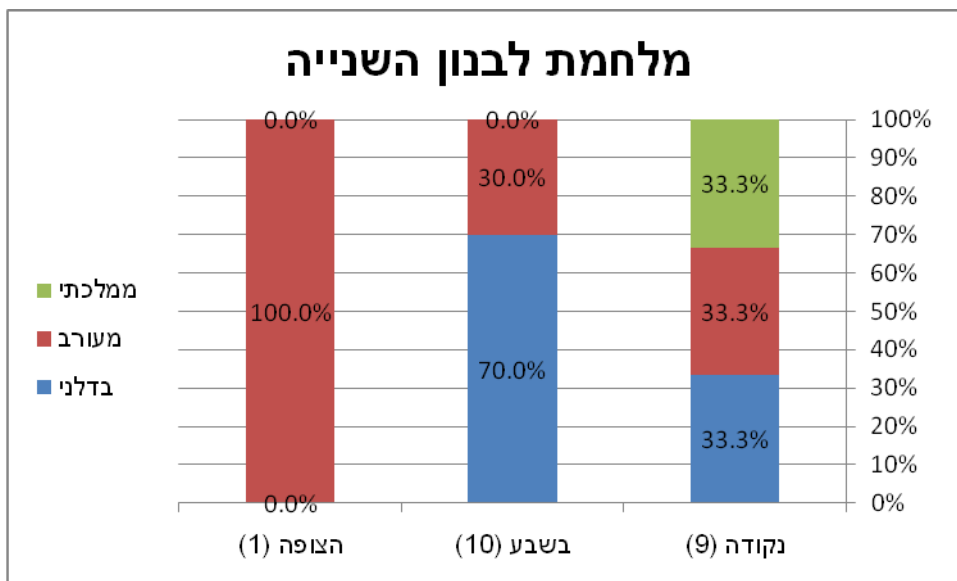
לא מפתיע, אפוא, ש'הצופה' הופך לשחקן מוביל בשיח הממלכתי.

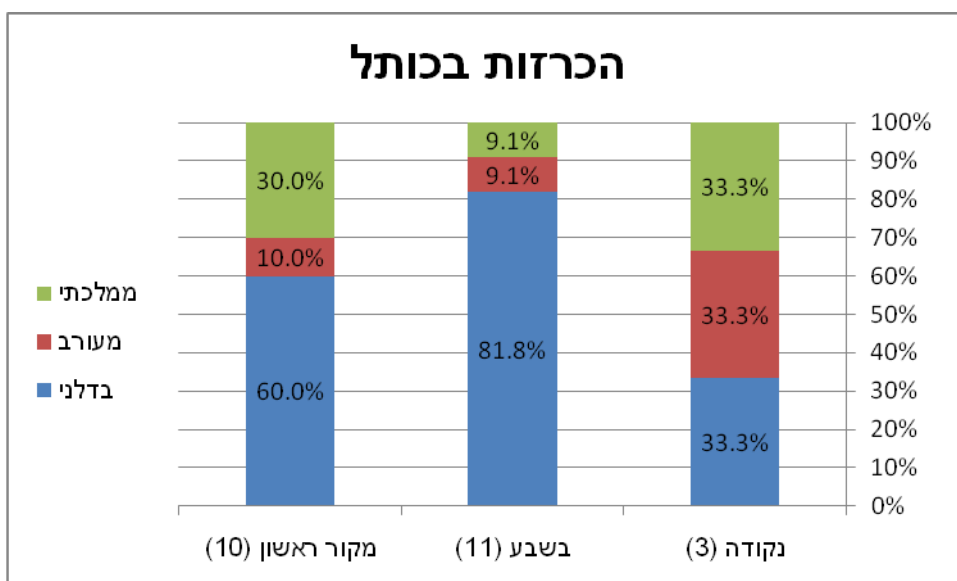
באירוע עמונה רמת הבדלנות היא אחידה, גם 'הצופה' 'מיישר קו'. עם זאת, 'הצופה' ו'נקודה' עדיין מבליטים את הממלכתיות. 'בשבע' ממתן את רמת הבדלנות, אולם לא מגלה שמץ של ממלכתיות.

נזכיר, עמונה היה 'משחק הגומלין' בין המדינה למתנחלים אחרי ההתנתקות. בתחילת 2006 פינתה המדינה בתים מההתנחלות עמונה, כחצי שנה לאחר ההתנתקות.

שני הצדדים יצאו מהסיבוב הראשון, ההתנתקות, בתחושה זהה פחות או יותר: המדינה ניצחה. לא מפתיע, אם כן, היעדר הממלכתיות מצד בשבע, והירידה בממלכתיות מצד הצופה.

בזמן מלחמת לבנון השנייה מתגלה בדלנות שאינה מובנת מאליה בעיתון 'בשבע'. בכל זאת, מלחמה כנגד אויב חיצוני לרוב מלכדת חברה חצויה. כך גם ניכר מהמגמה בעיתון 'נקודה'. בעיתון 'הצופה', לעומת זאת, והפעם ללא הסתייגות משיטת הבדיקה, שאלת הייחודיות כמעט ולא עלתה – רק ידיעה אחת! באופן סכמטי בולט כאן 'הצופה' כסמן הממלכתי, לעומת 'בשבע' כסמן הבדלני.

באירוע הכרזות בכותל כמעט ואין ידיעות בעיתון 'נקודה'. ניתן להציע לכך הסבר בכך שמדובר באירוע נקודתי חדשותי, שירחון לא בהכרח יסב אליו תשומת לב ביטאונית.

כזכור, באוקטובר 2009 הניפו חיילי גדוד שמשון כרזות בעת השבעתם בכותל. על הכרזות נכתב כי חייל גדוד שמשון לא יפנו יישובים. האירוע זכה לסיקור חדשותי נרחב בכלי התקשורת בארץ.

העיתונים 'מקור ראשון' ו'בשבע', שלהם מהדורות יומיות בצורות שונות, התייחסו לעניין. בשבע מבליט כרגיל את הפן הבדלני. הפעם גם 'מקור ראשון' (בתור המחליף הרשמי של הצופה) מבליט בדלנות, אך משאיר עדיין קול לקו ממלכתי.

ניתוח כולל של הנתונים מהשוואת העיתונים:

במסגרת ניתוח הנתונים הכולל של השוואת העיתונים ניתן לשים לב לכמה ממצאים בולטים:

עד אירוע עמונה (כולל) השיח הבדלני זהה באופן יחסי ב'נקודה' וב'בשבע'. החל מאירוע מלחמת לבנון השנייה, 'בשבע' תופס קו בדלני בולט יותר מאשר שאר העיתונים.

יש לציין, אולי כהסתייגות, את אופיו החדשותי של 'בשבע' שסיקר יומיום את אירוע הכרזות, להבדיל מ'נקודה' הפובליציסטי. לא היו בנקודה התייחסויות ישירות (שאינן חדשותיות), כאמור בפרק המתודולוגי) לאירוע הכרזות.

'נקודה' תמיד יותר ממלכתי מ'בשבע'. ב'בשבע' הממלכתיות כמעט ונעדרת לחלוטין החל מאירוע עמונה.

את שאלת זהותו של עיתון הצופה יש לחקור כשאלה עצמאית. בעיקר, מה משמעות העובדה שבמספר אירועים אין ביטוי לשאלת הייחודיות: האם פירוש הדבר שאין ספק בממלכתיותו או שמא תשובה אחרת אפשרית. בכל אופן, ב'הצופה' וב'מקור ראשון', כאשר השאלה נידונה, הזרם הממלכתי מקבל דומיננטיות שאינה מבוטלת, אף מעבר לנקודה.

מספר דברים עולים מהמבט הכללי על השוואת העיתונים:

ראשית – אין עיתון שחורג לגמרי ממגמת התנועה המתנחלית. כלומר, מתן הבמה לקול ממלכתי מרגע שהאיום (בכל מובן שהוא: קיומי, אידיאי ועוד) מוחשי קיים בכל העיתונים, אפילו ב'בשבע' הקיצוני.

שנית – משלב מסוים, העיתון 'בשבע' תופס נישה קיצונית ובדלנית באופן כללי וביחס לשאר העיתונים. עובדה זו בולטת מאוד לאור מלחמת לבנון השנייה. במלחמה היינו מצפים להתלכדות כל הזרמים והפלגים סביב דגל משותף ונגד אויב חיצוני, אך זה לא קורה. אולי ניתן להסביר זאת בכך שדווקא כשיש אויב חיצוני, באופן פרדוקסלי אין איום על זהות התנועה ועל משאביה ולכן ניתנת הרשות להתבדל.

לבסוף – מעניין לחקור את זהותו של 'הצופה' בעבר (העיתון נסגר), וכיצד המשיך 'מקור ראשון' את זהות זו. בעת כתיבת העבודה, מקור ראשון הינו עיתון בעל אג'נדה מגובשת בנושאים רבים וניתן לבדוק שאלה זו באורח פרטני.

בפרק זה דנו בשתי שאלות מרכזיות, שאלות המחקר: ראשית - הם וכיצד השתנתה זהות התנועה המתנחלית לאור ההתנתקות ולאורך הזמן והאירועים שהתחוללו מאז.

שנית – האם ניתן להבחין בקולות שונים בתנועה המתנחלית, בבמה התקשורתית שהיא הבמה שנבדקה במחקר זה.

בפרק הסיכום להלן אציג את התמונה שעלתה מהממצאים בהשוואה למסגרת התיאורטית שהוצגה בפרק הדיון התיאורטי.

סיכום

עבודה זו ביקשה למצוא תשובה לשאלת מידת ואופי השפעתה של מדיניות של ממשלה או מדינה על תנועה, וביתר דיוק על זהות התנועה. כלומר, כיצד תנועה חברתית, שמעצם טבעה אקטיבית ופעלתנית, ושמטרותיה המוצהרות הן השפעה על פני החברה ו/או המדינה, 'מתנהגת' כאשר היא במקום ה'פאסיבי', המושפע. כיצד מדיניות ככלי בידי השלטון משפיעה על תנועה. מעבר לעניין האינטלקטואלי שיש בשאלה זו, יש לכך השלכות על בחירת מדיניות ועל יישומה מצד אחד, ומצד שני על אופן התפתחות תנועה.

המדיניות שנבחרה לצורך בחינת שאלה זו היא תוכנית ההתנתקות. השינוי שנבחן הוא השינוי שחל בתנועה – במקרה זה תנועת המתנחלים. במילים אחרות, ההשפעה של המדיניות נבחנה בהיבט הזהותי שלה. כלומר, כיצד הושפעה זהות התנועה ע"י המדיניות.

לצורך המחקר נבחרו עיתונים כמייצגי קווי מחשבה דומיננטיים בקרב תנועת המתנחלים. לאחר קידוד ידיעות ומאמרים מעיתונים אלו התקבלו ממצאים מעניינים ומפתיעים מעט.

כפי שהצבעתי בפתח הדברים, התיאוריות שדנו בהשפעת מדיניות על זהות תנועה מובילות למסקנה שהאיום שנוצר על זהות התנועה יביא אותה לרמה מסוימת של בדלנות, וודאי יותר ממה שהייתה בעבר. בדלנות זו יכול שתתבטא ברמת המעשה, כמו למשל בטקטיקות ואסטרטגיות, אך גם ברמה המחשבתית, לענייננו, זהות התנועה.

ברמה הזהותית, קווי החשיבה שייווצרו כתוצאה ממדיניות שיוצרת איום יהיו בדלניים. בין אם כתוצאה ישירה מהאיום, ובין אם כדרך להתרת הפרדוקס המובנה בכל תנועה חברתית: כיצד לשמור על *ייחודיות* התנועה אל מול החברה כולה, יחד עם קבלת הכרה מאותה חברה חיצונית ודומיננטית.

הממצאים מראים שאמנם לאחר ההתנתקות בלט קול בדלני, אך במבט כולל על תנועת המתנחלים, לקול הבדלני קם קול נגדי. קול נגדי זה הינו קול ממלכתי, מכיל, לא מתבדל, שמבקש למצוא לו מקום בחברה הישראלית. הקול הממלכתי שקם לאחר ההתנתקות **בלט** יותר מאשר בתקופה שלפני ההתנתקות, ובייחוד בתקופת המאבק כנגד ביצוע התוכנית.

על מנת להדגיש את הדברים אחזור ואומר – בעת שמדינת ישראל החליטה לבצע תוכנית המופנית, הן מעשית והן זהותית, כנגד תנועת המתנחלים, ההשפעה על התנועה הייתה הפוכה – קול ממלכתי צמח בתגובה למדיניות, הן בעת המאבק כנגד ההתנתקות והן באירועים הקריטיים שהתרחשו בשנים שאחרי.

עם זאת, בבדיקה ברזולוציה גבוהה יותר, כלומר, בבדיקת פלגים מובחנים בתוך התנועה, ניתן להבחין שהפלג היותר מתבדל, שבמחקר יוצג ע"י העיתון 'בשבע', לא הרפה מבדלנותו ואף חידד אותה.

לסיכום ניתן לומר כי הממצאים מראים שמדיניות אכן משפיעה על תנועה ועל זהותה, אולם לא בהכרח בכיוונים המקובלים בספרות.

לפיכך, תרומתה של עבודה זו לגוף הידע המחקרי מתבטאת בכך שבהצגת המקרה המדובר, ההתנתקות, אל מול התיאוריה הקיימת בספרות, המקרה הנידון שונה מעט ממה שצפוי ע"פ התיאוריה. לכן ניתן במסגרת מחקר עתידי לבדוק את המקרה מכיוונים אחרים, כפי שאציע להלן, או שיש להרחיב את התיאוריה ולתקף אותה בהתאם למציאות המשתנה.

אם כן, הממצאים מעלים כיוונים חדשים של חשיבה לגבי השפעת מדיניות על תנועה.

ראשית – כניסיון מחשבתי ניתן לשאול האם ניתן לחשוב על יחסי תנועה ומדינה ברמה יותר כללית. אולי ייחוס העבודה הנוכחית, הוא במסגרת רחבה יותר במדעי החברה ולא דווקא בתחום התפתחות תנועות.

למשל, בחשיבה כללית יותר, ניתן להתבונן בתיאוריית המקרו לפיה: " Conflict Promotes Social Integration" (Coser, 1971). ע"פ תיאוריה זו, בין כלפי אויב חיצוני (כמו אצלנו במלחמת לבנון השנייה) ובין בקונפליקט פנימי, הקונפליקט מבטא סדר חברתי ומכריח את הקבוצות המתעמתות להתנהג בצורה סדורה ומוגדרת, שיוצרת סדר חברתי. לכן, אולי שאלת השפעת מדיניות על תנועה היא שאלה על סדר חברתי ולא בהכרח על התפתחות תנועה.

שנית – ברמה המתודולוגית ניתן לבחון בצורות אחרות את השינוי הזהותי שחל אצל המתנחלים. ניתן לבחון את דרכי המאבק, את הטקטיקות ואת העקרונות המנחים. אולי מדרך המאבק ניתן

יהיה ללמוד על רמת הבדלנות והממלכתיות של תנועת המתנחלים. כך ניתן יהיה להשוות בין ממצאי מחקר זה – מחקר 'זהותי' – לבין מחקר 'מעשי'.

שלישית – ניתן להשוות את מקרה ההתנתקות למקרה אחר שבו השפיעה מדיניות על תנועה. למשל, כיצד השפיעה מדיניות ממשלות הימין בארץ על זהותן של תנועות השמאל, למשל, שלום עכשיו. ניתן אף לבדוק זאת בשני מוקדי זמן: הראשון, כאשר המדיניות נגדה את רעיונות התנועה, למשל, תנופת ההתנחלויות בימי ממשלת בגין, והשני, כאשר מדיניות ממשלות הימין תאמה, לפחות חלקית, את רעיונות התנועה, למשל, בהסכמי חברון או אפילו בהתנתקות עצמה.

לסיכום – יש עוד קשת רחבה של נושאים ושיטות שבהם אפשר לבחון את השפעתה של מדיניות על תנועה. מחקר זה ניסה להאיר מעט את ההשפעה ברמה הזהותית של מדיניות שנוגדת ועומדת בסתירה לזהות התנועה.

האם המקרה הישראלי של תנועה עם אספירציות ממלכתיות וגאוליות מחד, ומדינה צעירה מאידך, הינו ייחודי בנוף התנועות? שאלה זו ואחרות מוצע לבדוק בשיטות נוספות ובהשוואה למקרים אחרים בעלי מאפיינים דומים.

רשימה ביבליוגרפית

- אלדר, ע. וזרטל ע., (2005). *אדוני הארץ: המתנחלים ומדינת ישראל 1967-2004*. אור יהודה: דביר.
- ארן, ג' (2003). בין חלוציות ללימוד תורה: הרקע לגאות הדתית לאומית, בתוך: שורץ ד' ושגיא א', *מאה שנות ציונות דתית*, רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, עמ' 31-72.
- אתר האינטרנט של תנועת 'קוממיות' <http://www.komemiut.org/articles.asp?id=1>
- בלפר, א. (2001). בציפיית הישועה השלמה: ציונות, חילוניות ומשיחיות בתורות הרבנים קוק, האב והבן. *בר אילן: מחקרים בציונות דתית ובמשפט עברי*, תשס"א כ"ח-כ"ט, עמ' 269-294.
- טאוב, ג. (2007). *המתנחלים והמאבק על משמעותה של הציונות*. תל אביב: משכל.
- כנסת ישראל (2005). חוק יישום תוכנית ההתנתקות <http://www.knesset.gov.il/Laws/Data/law/1982/1982.pdf>
- סנדלר, ש. (2001). דת, לאומיות ומדינה: היבטים אידיאולוגיים ופוליטיים בציונות הדתית, *בר אילן: מחקרים בציונות דתית ובמשפט עברי*, תשס"א כ"ח-כ"ט, עמ' 59-80.
- רביצקי, א. (1993). *הקץ המגולה ומדינת היהודים: משיחיות, ציונות ורדיקליזם דתי בישראל*. תל אביב: עם עובד.
- שורץ, ד. (2001). *אתגר ומשבר בחוג הרב קוק*. תל אביב: עם עובד.
- שורץ, ד. (2003). *הציונות הדתית: תולדות ופרקי אידיאולוגיה*. רעננה: משרד הבטחון.
- שמעוני, ג. (2003). *האידיאולוגיה הציונית*. ירושלים: מאגנס.

Alimi, A. Y. (2007). Review on Wright, A. S. *Patriots, Politics, and the Oklahoma City Bombing*

Alimi E. Y. (2006) Constructing Political Opportunity: 1987: The Palestinian Year of Discontent. *Mobilization: An International Journal*, 11: 67-80

Aminzade, R.R. and Perry, E.J. (2001). The Sacred Religious and Secular in Contentious Politics: Blurring Boundaries. In: Aminzade, R.R., Goldstone, J.A., McAdam, D., Perry, E.J., Sewell, W. H., Tarrow, S. & Charles Tilly.

- Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*. Pp. 179-194. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burstein, P., (1999). Social Movements and Public Policy. In Giugni, M., McAdam, D. and Charles Tilly, Eds. *How Social Movements Matter*. Pp. 3-21. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Coser, L. A. (1971). *Masters of sociological thought: Ideas in historical and social context*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Desai, M. (2002). Multiple Mediations: The State and the Women's Movements in India. In: Meyer D. S., Whiter, N. & Belinda Robnett Eds. *Social Movements: Identity, Culture and the State*. Pp. 66-84. New York: Oxford University Press.
- Dye, T. R. (1976). *Understanding Public Policy*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Gamson, W. A. (1992). *Talking Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gamson, W. A., and Modigliani, A. (1989). Media Discourse and Public Opinion on Nuclear Power: A Constructionist Approach. *American Journal of Sociology*, 95(1): 1-38.
- Gerston, L. N. (2010). *Public Policy Making: Process and Principles*. London: Sharpe.
- Giugni, M. (2002). How Social Movements Matter: Past Research, Present Problem, Future Developments. In: Giugni, M., McAdam, D. and Charles Tilly, Eds. *How Social Movements Matter*. Pp. 13-33. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Goldstone, J. A. and Tilly, C. (2001). Threat (and Opportunity): Popular Action and State Response in the Dynamics of Contentious Action. In: Aminzade, R.R., Goldstone, J.A., McAdam, D., Perry, E.J., Sewell, W. H., Tarrow, S. & Charles Tilly. *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*. Pp. 179-194. Cambridge: Cambridge University Press.

- Melluci, A. (1995). The Process of Collective Identity. In Johnston, H. & Klandermans, B. (Eds) *Social Movements and Culture*. Pp. 41-63. Minnesota: University of Minnesota Press.
- McAdam, D. (2004). Revisiting the U.S. Civil Rights Movement: Toward a More Synthetic Understanding of the Origins of Contention. In: Goodwin, J. and Jasper, J. M. *Rethinking Social Movements*. Pp. 201-232. Maryland: Rowman & Littlefield Publishers Inc.
- McAdam, D. (1982). *Political Process and the Origins of Black Insurgency*. Chicago: University of Chicago Press.
- Meyer, D. S., (2002). Opportunities and Identities: Bridge Building in the Study of Social Movements. In: Meyer D. S., Whiter, N. & Belinda Robnett Eds. *Social Movements: Identity, Culture and the State*. Pp. 3-24. New York: Oxford University Press.
- Meyer, D. S., (2003). *Social Movements and Public Policy: Eggs, Chicken, and Theory*. Center for the Study of Democracy, UC Irvine.
- Robnet, B. (2002). External Political Change, Collective Identities, and Participation in S.M.O. In: Meyer D. S., Whiter, N. & Belinda Robnett Eds. *Social Movements: Identity, Culture and the State*. Pp. 266-288. New York: Oxford University Press.
- Sharkansky, Ira .1970. "The Political Scientist and Policy Analysis". In Ira Sharkansky (ed.), Policy Analysis in Political Science. Chicago: Markham Publishing Company
- Sharkansky, Ira .1997. Policy Making in Israel: Routines for Simple Problems and Coping with the Complex. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press
- Tarrow, S. (1998). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge university Press.
- Whittier, N. (2002). Meaning and structure in social movements. In: Meyer D. S., Whiter, N. & Belinda Robnett Eds. *Social Movements: Identity, Culture and the State*. Pp. 289-308. New York: Oxford University Press.

נספחים

תוספות מהספרות בנושא ההתנתקות

על יחס המתנחלים בפרט והציונות הדתית בכלל למדינת ישראל נכתב רבות, אולם כיוון שמאז ההתנתקות עברו 6 שנים בלבד, טרם הורחב בנושא תפיסת המתנחלים בעקבות ההתנתקות⁴. חלק מהמחקרים נעשים בימים אלו, וחלק מהחומר מונח לפני כתיבות למאמרים שטרם פורסמו⁵. טאוב (2007) כתב בספרו על המתנחלים על המתח בין הריבוני לגאולי בשיח ובמחשבה המתנחלית. בהיסטוריה של מדינת ישראל עברו המתנחלים משיח גאולי טהור, דרך שילובי תכנים גאוליים בשיח ריבוני ועד לשיח ריבוני טהור (טאוב, 2007). אולם בכל הצמתים הללו, בחירת המתנחלים הייתה, בסופו של דבר, בדרך הריבונית. בהתנתקות מיצו המתנחלים את השיח הריבוני, לאחר מעבר על כל סקאלת הטיעונים האפשרית בו. לאחר ההתנתקות, שבה השגרה לעשות את שלה, מצד אחד נספרים תאריכים ביחס ל"גירוש" (שרלו, 2008), ומצד שני, מסורבי השירות הצבאי מנוער הגבעות נחוו ע"י הנשיא (מרנדה, 2007).

גאוליות מתגברת בעלת שני פנים : ממלכתיות והתנתקות

ע"פ אחיטוב (2010) שערך ניתוח תוכן של פסקי הלכה ובחינת ספרות רבנית, ההתנתקות העצימה את הטרנספורמציה מציונות דתית קלאסית לציונות דתית חרדלי"ית, כלומר העצמה של שיח גאולי והלכתי המדגיש קולות מן הרובד הנסתר, המיסטי שיש להם השלכה מיידית על הכוונת המגמה של המאמצים הפוליטיים והחינוכיים הקונקרטיים למימוש אותן מטרות נסתרות (אחיטוב, 2010). קולות אלו באים לידי ביטוי בפעולות ובאמירות לקראת הקמת מדינת התורה מכאן, ולקראת הקמת המקדש והחזרת מערכת המשפט התורנית כבראשונה. אגב כך, יש בכל אלה מרשם בדוק להעלאת חרדות בחברה הישראלית הכללית, ולשיבוש ועיוות בשימוש במושגים תמימים כמו יהדות, לאומיות, ציונות וכ"ב, ולאיבוד היכולת לשיח ציוני משותף עם החברה הישראלית החילונית.

על החרד"לות

בעשורים האחרונים של המאה העשרים צמח אתוס ציוני-דתי חדש, שזכה לכינוי חרד"לי. תוך שנים לא רבות הפך אתוס זה לדומיננטי, וצמח במהירות גבוהה. אפשר להגדיר את הקבוצה החרד"לית כקבוצה אורתודוקסית בעלת זהות ייחודית משל עצמה. תוך שנים ספורות השכילה קבוצה זו לעצב לעצמה בכישרון ביצועי-מעשי מרשים, אורחות חיים, סגנונות לבוש, מערכות חינוכיות, תפיסות עולם, אתוס דתי, שפה דתית בעלת קודים לשוניים ייחודיים לה, ארון ספרים, ואפילו נרטיבים היסטוריים משל עצמה.

⁴ הירש הפלר ואד' (2008)... חקרו את יחס המתנחלים לדמוקרטיה. יש ליהס זה קשר ליחס המתנחלים למדינה אולם בצורה עקיפה, כמו כן מחקרם נערך בעת ההתנתקות ולא לאור תוצאותיה.

⁵ אשתמש בטיעוטים אלו אולם אין להשתמש בחומר זה לפרסום ללא אישור הכותבים.

האורתודוקסיה החרד"לית הפנתה עורף לקבוצת ההתייחסות הציונית-החילונית, ורבו בה גילויים של חיזור אחר קבוצות התייחסות אולטרא-אורתודוקסיות, המתבטא בין היתר בחיקוי של לבוש ומראה (ציציות בחוץ, החלפת הכיפה הסרוגה הקטנה בכיפה גדולה, גידול פאות וזקנים, אימוץ ואריאנטים בולטים מסגנון לבושה של האישה החרדית וכיו"ב) וגילויים ברורים של הסתגרות תרבותית, המתבטאים אפילו בהחרמות של ספרים וחיבורים שונים.

משבר ההתנתקות האחרון העלה על פני השטח הלכי רוח שחלקם אולי רחשו, בחוגים מסוימים, מתחת לפני השטח עוד לפני כן. אולי ההתבטאות הבולטת ביותר היא של הרב יעקב מידן (שביט ושלג, 2005), הידוע כמי שפעל עד לאחרונה יחד עם פרופ' רות גביזון על אמנה חברתית חילונית-דתית, שהכריז כי "אולי טעינו" וקרא לציונות הדתית לכוון מחדש ברית עם החרדים, והרב יהודה שביב שכתב לקראת יום העצמאות מאמר שכותרתו: "האשמח בחודש השני" (שביב ושלג, 2005).

אחרים הכריזו במפורש שיש להעדיף את ארץ ישראל על פני מדינת ישראל, ואחרים גילו הסתייגויות ברמות שונות מהמדינה וממוסדותיה הדמוקרטיות, השיפוטיות ולאחרונה גם מהצבא. כהמחשה לדברים מביא אחיטוב את דברי הרב קובי בורנשטיין (2007), מי שהיה ראש מטה ההסברה של מטה המאבק בגוש קטיף, המנסה לבחון במבט לאחור את התנהלותם של מתיישבי גוש קטיף. הרב בורנשטיין רומז בדבריו כי כוחות הרשע, הביטחון איתם התעמת הם ה"ערב רב", ו"המציאות הקשה... הציבה בפניי שאלות קשות: מהו היחס לראשי שלטון המוליקים את עם ישראל במחשבות רשע" (בורנשטיין, 2007).

אם כן, תחת השיח הגאולי-מיסטי התפתחו שני כיוונים לאחר ההתנתקות, מחד – הכיוון המציע התנתקות תודעתית ומעשית מהמדינה וממוסדותיה. מאידך התחדד הכיוון ה"ממלכתי", שהוא הכיוון הרווח בחוגים אלה בציונות הדתית, שחוזר ומטיף ביתר שאת לשמירת אמונים למדינת ישראל ולמוסדותיה, עם שהוא מרשה לעצמו להבחין בין מוסדות המדינה עצמם לבין החלטותיהם המוטעות של נושאי התפקידים בה. כלומר – ניתן להתנגד להן ברמות שונות, מבלי לערער על עצם המשך קיומם של מוסדות המדינה. הם אמנם מזוהים עם ה"ערב רב", אבל המלחמה בהם צריכה להיות מלחמה אידיאולוגית וחינוכית תקיפה, ולא מלחמה אלימה.

הכלת כוחות מנוגדים

מאמר נוסף⁶ מזהה ביבול הגדול של פרסומים שונים המופצים מאז ההתנתקות ועד היום, את מכלול דפוסי התגובות שמתאר פסטינגר (Festinger, 1956)⁷ לנוכח מציאות שטופחת על פניהם של מאמינים. הוא הראה, כיצד לצדם של אלה שנוטשים את אמונותיהם הקודמות, ישנם רבים שאינם מסוגלים לכך. יש שעוברים משברים טראומטיים שונים, ויש שמגיבים דווקא באופן פרדוכסלי לכאורה, בהעצמת אמונותיהם הקודמות, תוך כדי העמקת הפרשנות של המציאות והרחבתה באופן שתכלול גם את האירועים הנראים כסותרים.

⁶ לא הצלחתי לקבל את אישורו של כותב זה, לכן אבקש שלא לעשות שימוש בדברים אלו

⁷ ראו גם Idem, *A Theory of Cognitive Dissonance*, California 1957. והשוו את תגובותיהם של מאמיני שבתאי צבי לנוכח התאסלמותו, ולאחרונה, בימינו, את תגובותיהם של אותם חסידי הרבי מלובביץ שהאמינו במשיחיותו, וממשיכים להאמין בה גם לאחר מותו.

לפני ההתנתקות, המאבק היה בין המדינה והחברה הישראלית לבין התורה. רוב הציבור הדתי-לאומי הכריע לטובת המדינה. רובם התנגדו לפעולות מחאה מיליטנטית כמו פריצת גדרות, שפיכת שמן על הכביש, פיזור נינג'ות בכבישים ראשיים וכו'. הרוב הביע אולי תמיכה באופן פאסיבי במאבק בכוח אך לא הצטרף אליו. חיילים דתיים מעטים באופן יחסי סירבו פקודה. החיבוקים עם נציגי המדינה (שוטרים וחיילים) בזמן הפינוי היו עדות סימבולית להכרעה זו לא רק ברובד של כלל הציבור אלא דווקא ברובד ההנהגתי⁸.

הכרעה זו הינה עדות לחיים דתיים במציאות פוסט-מודרנית מורכבת. הקול (האידיאולוגיה - The Voice) קול כתום (סמל המאבק על גוש קטיף בכלל וארץ ישראל השלמה בפרט) והידיים (הפעילות המעשית) כחול לבן (דגלה של מדינת ישראל). ציונות דתית בעידן פוסט מודרני פירושה הכלה של ניגודים במציאות קבועה של קונפליקט, ולא הכרעה ביניהם. כדי לתאר את המציאות המורכבת הנוכחית שבה נתונה הציונות הדתית יש לציין אסטרטגיה ייחודית: הכלה.

הכלה מפגישה בין הניגודים, מערבת אותם, אך לא פותרת או מכריעה ביניהם. היא איננה גורמת להתבוללות. אסטרטגיה ההכלה משאירה אותם ניצבים אלו מול אלו ומשלימה עם המציאות מבלי להתייחס לזיקות האפשריות הקיימות ביניהם. ההכלה, אם כן, הינה פעולה מורכבת יותר מפעולת המידור שכן הרבה יותר קל ופשטני להכריע לצד זה או אחר.

אולם ראוי לציין כי יש בקרב הציונות הדתית בכלל ובין מתנגדי תוכנית ההתנתקות בפרט, המאמינים כי יש צורך בהכרעה ברורה. הללו לא מסוגלים להתמודד עם מציאות מורכבת של הכלה ומעדיפים מצבים חד-ממדיים פשוטים (בן זימרה, 2005).

שני קולות שהם אחד – רבנות גוש אמונים במגמת התנתקות מהציונות החילונית

מוטי ענברי (2008) חקר את שאלת יחס האוטוריטות הרבניות של גוש אמונים לדילמות התיאולוגיות שיצרה ההתנתקות, לאי מימוש המדינה את החזון המשיחי, או בלשונו המתח בין הגאולי לריבוני והיחס למדינת ישראל.

לדברי ענברי (2008), עמדות שהיו שייכות בעבר לקיצוניים דוגמת יהודה עציון⁹, על פיהם המשטר במדינת ישראל הוא כלי למימוש הגאולה, הפכו כיום לנחלת רבים בציונות הדתית עד כדי ייצוג לגיטימי בשיח המתנחלי (ענברי, 2008).

לפני ההתנתקות התפצלה המחאה החריפה לשני פלגים, לאור פילוג תפיסתי קודם בישיבת מרכז הרב. הפלג האחד הגאולי או אמוני שקרא לניתוק ההשפעה החילונית מהציבור הדתי, אל מול הפלג הממלכתי שקרא לציות למדינה ומחויבות אליה כריבון. הפילוג בתפיסת המחאה היה חריף וגרר התבטאויות פולמוסיות של רבנים מהזרם האמוני כלפי רבנים מהזרם הממלכתי.

⁸ אנשי מועצת יש"ע בחשבון נפש כתוב שהוציאו מביעים חרטה על כך שהתחבקו עם החיילים

⁹ היה מחברי המחתרת היהודית שתכננה בשנות ה-80 לפוצץ את כיפת הסלע בהר הבית. פעיל במאבק לתפילת יהודים בהר הבית, ונשפט, עשרות פעמים, בגין הפרעה לשוטרים. הקים את תנועת חי וקיים, למאבק למימוש חופש הפולחן ליהודים בהר הבית.

אולם, גם מחלוקת זו על צורת המחאה היא טקטית בלבד, ועל שני הפלגים מוסכם כי תכלית מדינת ישראל היא להיות מדינת התורה¹⁰. לכן, לאחר ההתנתקות הצטמצמו הפערים בין הפלגים ונראה ששניהם שואפים לכינון מדינת תורה שתחליף את המדינה החילונית חסרת ייעוד הקודש. עדיין נותרה המחלוקת על האסטרטגיה הנכונה לכינון מדינת תורה, אם בהתנתקות, במהפכה שקטה דמוגרפית במהלך שיביא לראש משלה דתי או בשפה תיאולוגית ע"פ ועד רבני יש"ע "היד שהורמה... תקוצץ במהפכה רוחנית עם קריסתה של הציונות החילונית" (וייס, 2005), ואם בהמשך קו ממלכתי ופעולה מתוך המדינה על מנת להביא לשינוי.

רשימה ביבליוגרפית עבור נספח זה

אחיטוב, י. (2010). מחקרים בהיסטוריה יהודית מודרנית. באר שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

בורנשטיין, ק. (2007). לקול התור: חשיבה מחודשת על המאבק בגוש קטיף לאור תורתו של בעל "קול התור", צהר ל', 117-134.

בן זימרה, ג. (2005). הטוב שברופאים... בשבע, 15.9.05, 63.

הירש-הפּלר, ס., הלפרין, ע. ודפנה קנטי-ניסים, (2008). "תוכנית ההתנתקות כמהלך אנטי דמוקרטי", מתוך: משגב, ח. ולבל, א. (עורכים), *בצל ההתנתקות: דיאלוג אסטרטגי במשבר*, הוצאת כרמל, ירושלים, 123-146.

וייס, א. (2005). *המטרה: ראש ממשלה חובש כיפה*, Ynet,

<http://www.ynet.co.il/articles/1,7340,L-3140749,00.html>

טאוב, ג. (2007). *המתנחלים: והמאבק על משמעותה של הציונות*, משכל, תל אביב

מרנדה, א. (2007). אושר בכנסת: מתנגדי ההתנתקות יזכו ל"חנינה", Ynet,

<http://www.ynet.co.il/articles/1,7340,L-3427211,00.html>

ספיר, א. (2006). *סקרי דעת קהל – מדריך למשתמש*, המכון הישראלי לדמוקרטיה

http://www.idi.org.il/ResearchAndPrograms/Elections_2006/Pages/Research_and_Programs_elections_2006_5.aspx

¹⁰ זרם שולי אותו מתאר ענברי בציונות הדתית אוחז בהשקפה לפיה לא ניתן לדעת בוודאות את רצון האל בעולם, וההתנתקות אינה בהכרח מרד נגד האל.

ענברי, מ. (2008). "פונדמנטליזם במשבר: יחס האוטוריטות הרבניות של גוש אמונים לדילמות התיאולוגיות שנגרמו בשל תוכנית ההתנתקות", מתוך: משגב, ח. ולבל, א. (עורכים), בצל ההתנתקות: דיאלוג אסטרטגי במשבר, הוצאת כרמל, ירושלים, 285-312.

שביב, י. (2005). האשמח בחודש השני?, "הצופה" 20/5/2005.

שביט, א. ושלג, י. (2005). ראיון עם הרב יעקב מדן, מוסף הארץ, 22/7/2005.

שרלו, י. (2008). הציונות הדתית בעקבות תוכנית ההתנתקות, אתר "קטיף נט".

<http://new.katif.net/opinion.php?page=558>

Dodge, J., Ospina, S. M. and Erica Gabrielle Foldy, (2005). Integrating Rigor and Relevance in Public Administration Scholarship: The Contribution of Narrative Inquiry, *Public Administration Review*, 65(3).

Festinger, L., Riecken H. W., Schachter, S., (1956). *When Prophecy Fails*, University of Minnesota Press, Minneapolis.

Geertz, C., (1974) "From the Native's Point of View": On the Nature of Anthropological Understanding, *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, 28 (1), 26-45